

	Jakabnál	itt
igei	73,99 %	74,62 %
nem igei	26,01 %	25,38 %

Meglepő ez az egyezés, hisz más költő más terjedelmű anyagát vettük alapul.

Ezek után nézzük meg, hogy az egyes mintákból milyen adatokat nyerünk.

Az összesítés nemcsak a szófajok szövegbeli gyakoriságát reprezentálja, hanem az igekötős alakulatok morfológiai aktivitását is. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy az igekötős szövegszók szófaji eloszlása távolról sem követi az érintett szófajok átlagos szövegbeli frekvenciáját. Az alapos arányeltolódások elsősorban abból fakadnak, hogy itt kevesebb szófaj osztozik a szóelőfordulásokon. Jelentős eltérések mutatkoznak az egyes műfajok adatai között is.

	A		B		C		D		E		Összesen	
	(Adv)		(ÉS)		(Tud.)		(Fog.)		(Besz.)			
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
V	1291	74,62	878	52,39	781	33,29	3073	89,85	1201	72,11	7224	67,2
INF	111	6,42	148	8,83	73	3,11	211	6,17	260	16,48	803	7,47
PART	189	10,92	234	13,96	389	16,58	19	0,89	14	0,89	845	7,86
ADV	44	2,54	45	2,68	18	0,77	35	1,02	22	1,39	164	1,53
N	95	5,49	371	22,14	1085	46,25	82	2,40	81	5,13	1714	15,94
Össze- sen	1730	100	1676	100	2346	100	3420	100	1578	100	10750	100
NV												
össz.	344	19,88	427	25,48	480	20,46	265	7,75	296	18,76	1812	16,86
V+NV	1635	94,51	1305	77,86	1261	53,75	3338	97,60	1497	94,87	9036	84,06
NV+N	439	25,38	798	47,61	1565	66,71	347	10,15	377	23,89	3526	32,80

1. táblázat

Igekötös szövegszók előfordulása öt mintában

Rövidítések:	V	=	ige	ADV	=	határozói igenév
	INF	=	főnévi igenév	N	=	névszó
	PART	=	melléknévi igenév	NV	=	igenév

NAGY FERENCnek 10 szövegmintából kapott általános szófajgyakorlási adatai szerint a listán a főnév áll az első helyen (25,18 %), ezt követi az ige (13,66 %). A bennünket érdeklő szófajok közül ezután a melléknév következik (11,05 %). Az igenevek között a melléknévi igenév (2,31 %) gyakoribb, mint a főnévi (1,09 %) és a határozói igenév (0,35 %). (NAGY 1980, 39.)

Ha csak az igekötős szóelőfordulásokat tekintjük, a sorrend némileg, az arányok alapvetően megváltoznak. A közölt táblázat adatai azt mutatják, hogy az igekötős szövegszók zömét az igei lemnészetűek (ige + igenév) teszik ki (84,06 %), ezek többsége ige. Feltűnően nagy használatbeli eltérés figyelhető meg az egyes műfajok között. A szépirodalmi szövegekben igen magas az igék aránya (Adynál 74,62 %, Vácínál 73,99; de -- Jakab szerint -- a széppróza még verbálisabb; i. m. 47--48). Mindez igazolja, hogy az igekötő elsősorban és alapvetően az igeállomány gyarapításának eszköze. A szófaji értéket megváltoztató továbbképzés erősen korlátozott.

Az utóbbi megállapításnak ellentmondani látszik a tudományos stílus adata (nem ige: 66,71 %, ebből 46,25 % névszó). Az ellentmondás csak a szövegszók szintjén áll fenn. A szövegben ugyanis bizonyos névszók igen gyakran ismétlődnek (feladat, kimenet, megoldás stb.). A lexémák szintjén mérséklődik az eltérés, a morfológiai szerkezetre, ill. a morfológiai aktivitásra tehát jóval kevésbé jellemző.

Kiugró és az egyes műfajokra jellemző a melléknévi igenevek előfordulási aránya. NAGY FERENC adatai is azt mutatják, hogy ez a nagy ingadozás szövegtani tulajdonság (i. m. 36--7). Emiatt nehéz megjósolni az igenevek arányát is. A főnévi igenév előfordulása nem annyira csapongó. Ezek többnyire elérik az igék gyakoriságának egytizedét (8--12 %). Esetünkben az 11,12 %¹. Az összes igekötős igenévnek az igékhez mért aránya 25,08 %

¹Speciális, leszűkített anyagunkat nyilván nem vethetjük össze a teljes szövegre vonatkozó mutatókkal. Ezért itt most az igenevek előfordulását nem a szöveg, hanem az igeelőfordulások függvényében nézzük. Ugyanezt a névszókkal nem tehetjük meg, mert közülük csak a deverbálisokat vizsgáljuk.

NAGY F.: 27,49 %, SZENDE I.: 22,42 %, másnál jóval kevesebb, vö. NAGY I. h., KESZLER 1983. 173). Igaz tehát az az állítás, hogy az igekötős igéből szabadon, morfológiai kötöttségek nélkül képezhető igenév.

A műfaji sajátosságokról tudjuk, hogy a különböző műfajú szövegekben a főnevek és a melléknevek előfordulása ¹ rendkívül eltérő lehet, nagyban hozzájárulván ezzel a szöveg- és a műfaji sajátosságok alakításához (vö. pl. NAGY 1980, 34--37; ZSILKA 1974, 15--18, 67--75; KESZLER 1980, 171 kk.). Esetünkben az arányok természetesen mások, hisz itt csak az (igekötős) deverbális névszókat vesszük számításba. A műfaji jellegzetességek azonban nemhogy nem változnak: még szembeötlőbbek.

A minta: (Ady-vers):	0,074
B " (ÉS):	0,423
C " (Tud. pr.):	1,389
D " (fogalm.):	0,027
E " (beszélg.):	0,067

A teljes anyag: 0,237

A névszó/ige arányok az öt mintában

Igen magas névszói arány jellemzi a C mintát, viszonylag magas a B-beli érték is. ZSILKA TIBOR szerint ez a szöveg bizonyos "explicitását" is mutatja (1974, 72). Ezek a számok a fogalmazás választékosságáról és igényességéről is árulkodnak. A névszókat létrehozó morfológiai műveletek elősegíthetik a gondolat elvontabb, tömörítettebb kifejezését, elsősorban természetesen a cselekményesség háttérbe szorítását. A választékosságra és az explicitásra való törekvést jelzi a melléknévi igenév gyakori használata is.

¹ A "névszó" jelzetű csoport (főnév + melléknév) további bontása a melléknevek kis száma miatt nem látszik szükségesnek. Számuk egyébként a publicisztikában a legnagyobb: a 371 névszói értékű szövegszóból 30 a melléknév (12,09 %), a többi mintában jóval 10 % alatt van. Zömük melléknévi igenévből lett alkalmi szófajváltással.

	Nagy F.	Keszler B.	A--E minta
főnévi igenév/ige	0,080	0,094	0,111
melléknévi " /ige	0,169	0,015	0,117
határozói " /ige	0,026	0,017	0,023
Összes igenév/ige	2,828	1,247	2,251

Az igenév/ige arányok

A BUSEMANN-féle koefficiensek (vö. ZSILKA 1974, 71) mintájára kiszámított indexekből látható, hogy az igenevek használatát mutató adataink nem különböznek lényegesen más szerzőknek a teljes korpuszokra érvényes mutatóitól. A táblázat két pontjához szükséges magyarázatot fűzni. A melléknévi igenevek előfordulásának szeszélyes -- jóllehet nem indokolatlan -- ingadozásáról már volt szó. Összesítésünkben igen magas a főnévi igenév indexe. Ezt az E (beszélt nyelvi) minta kiugróan magas előfordulási száma adja.¹ Az ok a megnyilatkozásoknak a beszédszituációhoz kötését, valamint a lezárását szolgáló fordulatok gyakori használata. (Pl. azt szeretném még elmondani, ...; Azt akarom hozzáfűzni, ...; Másnap már haza kellett utaznunk stb.)

Az igekötős alakulatok tehát -- morfológiai tulajdonságaik miatt -- nem követik az általános szófajgyakorisági rendet. Az összes igekötős szövegszó 2/3-a ige, a maradéknak több mint a fele igenév. Ezt a megoszlást keresztezik az általános műfaji jellemzők: a kevésbé verbális műfajokban (főleg a C mintában) megnő a főnevek aránya, az igényes, nagy explicitású szövegekben (B és C minta) általában nagy gyakorisággal szerepelnek a melléknévi igenevek. Igekötős melléknév kevés van, ezek mind melléknévi igenévből lettek szófajváltással.

¹ Ez nemcsak az igekötősekre vonatkozik: az egész E mintában a főnévi igenevek 2,77 %-ot tesznek ki (NAGY F.: 1,09 %; KESZLER B.: 1,64 %).

Irodalom

- AAPA XVIII: (Többen:) A szókincsfejlesztés szükségessége és lehetőségei az általános iskolában. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis XVIII/3. (1987).
- GARVIN, Paul L. (1973): A számítógép a természetes nyelv vizsgálatában. In: A nyelvtudomány ma. (Szerk.: Szépe György.) Gondolat K., 1973.
- JAKAB István (1976): A magyar igekötők állományi vizsgálata. NytudÉrt. 91. sz.
- KESZLER Borbála (1983): Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Tankönyvkiadó, 1983.
- NAGY Ferenc (1980): Kriminallisztikai szövegnyelvészet. Akadémiai K., 1980.
- PAPP Ferenc (1968): Amíg a gépi listából olvasható tanulmány lesz. Nyr. 92: 321--333.
- PAPP Ferenc (1975): Konkordancia: írói szótár előkészítése számítógépen. Nyr. 99: 351--355.
- J. SOLTÉSZ Katalin (1959): Az ősi magyar igekötők. Akadémiai K. 1959.
- VARGA Gyula (1987): Igekötős szerkezeteink szórendi jellemzői. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis XVIII/3, 107--119.
- ZSILKA Tibor (1974): Stilisztika és statisztika. Akadémiai K. 1974.

Abstract: (Part of Speech Distribution and Frequency of Words with Verbal Prefixes) Word class statistics, wrongly, only record separable verbal prefixes. We examine here a total of 10,750 words with verbal prefixes found in five texts of different genres (with a sum total of about 150,000 words). The question we want to answer is with what frequency and relative distribution the different classes of words with verbal prefixes (verb, infinitive, participle, gerund and noun) take part in text building.

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

FEKETE PÉTER

A FÖLDRAJZI NEVEK VÁLTOZÁSA HÍSZASZÖLŐSÖN

A földrajzi nevek állandóságának, változásának, elmúlásának vizsgálata éppen olyan fontos feladata a kutatásnak, mint a nevek keletkezése. A nevek egy részének keletkezési ideje igen messze korba nyúlik vissza, mások pedig szemünk láttára keletkeznek és múlnak el. A jövőendő kutatás feladatának tekinti annak a vizsgálatát, milyen névtípus az állandóbb, melyik változik vagy múlik el hamarabb, mik a változásnak vagy az elmúlásnak a feltételei, okai, törvényszerűségei, az egyes okok milyen változást idéznek elő a névben (LŐRINCZE, Földrajzi nevek élete. MNy.j. XIII. 3--25). A nevek változására hívja fel a figyelmet KÁLMÁN BÉLA is, hangoztatva a nyelvi közösség változását, az ember ún. természetátalakító szerepét (A nevek világa. Bp., 1967. 187--188.) INCZEFI GÉZA A földrajzi nevek névélettana címen foglalkozik a földrajzi nevek változásának kérdésével (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Budapest, 1970. 52--71). A földrajzi nevek változásával is kapcsolatos SEBESTYÉN ÁRPÁDNak a Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciáján az élőnyelvi földrajzi nevekkel kapcsolatban kifejtett véleménye (Egy és más az élő dőlőnévanyagról. Névtudományi vizsgálatok. 1960. 82--85).

LŐRINCZE LAJOS idézett művében a nevek változását vizsgáló kutatásnak három szempontot ajánl. Szerinte vizsgálni kell a tájváltozást, az ember (birtokos, lakosság) változását, az ember és a táj közti kapcsolat változását mint a névváltozás okait, továbbá ezeken belül a változások módjait és formáit: a név elmúlását, a név hangalakjában bekövetkező változást, a jelentésváltozást, a jelölésváltozást stb. (i. m. 20). SEBESTYÉN ÁRPÁD a terület és a lakosság kapcsolatának intenzitása oldaláról közelíti meg az élő névanyagot, s közben olyan tényeket sorol fel, amelyek a nevek továbbélése, változása, kihalása szempontjából rendkívül fontosak, nélkülük ebben a kérdésben nem lehet előbbre jutni (vö. i. m.

83--84). Talán ide kívánczik még KÁZMÉR MIKLÓSNak az a véleménye is, hogy a földrajzi nevek közötti minőségi különbséget funkciójukban kell keresni (KÁZMÉR, A földrajzi nevek egyik elméleti kérdéséhez. Névtudományi vizsgálatok. 1960. 88). KÁZMÉR megjegyzése DEME LÁSZLÓnak szánt válasza volt arra, hogy minőségi különbség van a dűlőnevek, valamint a helység-, víz- és hegységnevek között. KÁZMÉR a funkció szempontjából teljes értékű tulajdonneveknek tartja a határneveket (i. m. 86--87). Úgy gondolom, hogy a földrajzi nevek változásának vizsgálatakor ennek a funkciónak, a funkció változásának vizsgálatát sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Tiszaszőlős összegyűjtött földrajzi neveinek felhasználásával, az adatközlőktől szerzett ismeretek alapján, a különböző szakirodalom segítségével igyekeztem a faluban a nevek változását nyomon követni. Tapasztalataimat -- a teljesség igénye nélkül -- az alábbiakban rögzítem.

A lakosság egyes rétegeinek névismereite lényegesen különbözik egymástól. A névismeret elsősorban az emberek korától, a korábbi foglalkozásától függ, de nem lehet említés nélkül hagyni még néhány más lényezőt sem (a határnak hány tájrészén volt a földje, az egyének a szerepe a faluközösség életében: esküdt ember, bíró, falusi kisbíró stb.; barátsági, rokon kapcsolatok stb.). Legtöbb nevet azok a nem nagy földterülettel rendelkező középparasztok ismernek, akik kevés földjük mellett mindig béreltek a határ különböző részein, eljártak fogattal dolgozni az iga nélküli kisebb és nagyobb birtokkal rendelkezők földjeire, fuvarát vállaltak stb. A nagy rokonsági és barátsági kapcsolatok úgy játszanak szerepet, hogy divatos volt kalákában dolgozni, egymást segíteni, másrészt a falusi társas élet korábban intenzívebb volt a mainál. Vasárnaponként, ünnepeken, disznótorok, keresztelők, lakodalmak alkalmával beszédtema volt a föld, a határ, a termelés, s ez a nevek ismeretét, terjedését, fennmaradását segítette.

INCZEFI GÉZA a névismeretben különbséget tesz a telekkönyvben rögzített hivatalos nevek és a szójhagyományban élő határrésznevek között. Makk környékén a falunak valamennyi helybeli lakója ismeri a település határának hivatalos dűlőneveit, ezeket a neveket használják, és lokalizálni is tudják. Ezzel szemben a szójhagyományban élő határrésznevek ismerete nem ilyen általános (INCZEFI, i. m. 52--53). Tiszaszőlősre vonatkozóan ezt nem lehet így általánosan kijelenteni. Az kétségtelen, hogy a hivata-

los nevek nagyobb részét itt is ismerik, de számos nevet lehet felsorolni arra vonatkozóan, hogy a lakosságnak csak az a rétege ismeri, amelyiknek azon a tájrészen volt földje. A dűlő köznevet még az ismert hivatalos nevekben is legfeljebb csak akkor használták s használják, ha a megkülönböztető eleme személynév, valamint a Szőlő kisebb dűlőinek elnevezésére (Első-dűlő stb.). A hivatalos nevek közül azokat ismerik általánosan, amelyek a népi névadás termékei, vagy amelyek a határnak legfontosabb részei, valamilyen szempontból jelentős szerepet töltenek vagy töltek be a lakosság életében (jó termőföldek, nagy területek, sok ember került velük kapcsolatba stb.). Az a valószínű, hogy ezek a nevek akkor is általánosan ismertek lennének, ha a hivatalos iratban nem szerepelnének. Az nem kétséges, hogy a nevek fennmaradására, esetleg terjedésére nézve kedvező, ha írásba foglalják, a hivatal is terjeszti, de a régebbi korokra nézve a szerepét nem lehet eltúlozni. A hivatal befolyása a korábbiakban kisebb volt a mainál. Öröklés, birtokpercek, adás-vétel kapcsán, esetleg adózáskor találkoztak vele, de egymás között akkor is a szájhagyományból ismert nevet használták, nem sokat adtak a hivatalra, amellyel ilyen szempontból különben is a lakosság kisebb részének volt kapcsolata.

A falumban szerzett tapasztalatok SEBESTYÉN ÁRPÁDOT igazolják abban, hogy amint az egyén szókincese csak hányada a nyelv szókincsének, éppen úgy a faluközösség tagjai is csak egy-egy nem teljesen azonos részét ismerik a falu kollektív tudatában meglévő helynévanyagnak (i. m. 84). Csak néhány olyan embert találtam, aki részletesebben ismerte a határ neveit (azok sem mindet), s ezek olyan emberek voltak, akik életük alakulása következtében a határ minden tájrészével kapcsolatba kerültek. Részesmunkásként különböző gazdáknál dolgoztak (egynél-egynél egyfolytában több évig is), volt, aki híres orvvadász hírében állt.

Megfigyelésem szerint nagyon kicsi azoknak a neveknek a száma is, amelyeket mindenki, illetve a túlnyomó többség ismer. Ezek mind nagy területű tájrészek vagy belterületi nevek: Aranyos, Aszó /igen régi név, már az 1500-as években megtalálható, Csú, Pünkösd-tó, Sirok /már 1256-ban ismerték (GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. 137), Domaháza (falu volt), Döglött, Felső-föld, Gellért, Gyep, Nóborda, Oszkár, Páncélos, Rókás, Sulymos, Sziget, Szőlő, Temető, Tisza, Tisza-gát, Tó, Iopáncs, Újsor, Vadas. Az ismeretet befolyásoló

tényezőként ezeknél a neveknél első helyen kell említeni a tájrésznek a falu gazdasági életében betöltött fontos szerepét.

Az Aranyos, Aszó, Csű, Domaháza, Uszikár, Páncólos, Rókás a határ legtávolabb eső területei, mégis általánosan ismertek. Az Aszó, Csű, Domaháza, Gellért, Uszikár, Sulymos urasági birtok volt, ennek ellenére közismert. Az egy táblában levő hatalmas határrész nevei ezek, ennek alapján érthető közismertségük.

Akkor még a távolság is kedvezett egyes esetekben a fennmaradásnak. Sok kiserbernek volt ott földje, a távolság úgy jelentkezett, mint kedvezőtlen adottság, korán kellett kelni, elfáradtak, mire kiérték, csak késő este értek haza, az asszonyoknak nyári időben, aratáskor messze kellett vinni az ételt, nem lehetett a gyerekekre bízni az étel kivitelét stb. Ez mind olyan tényező, amely beszédtema volt a lakosság között. Mindez azt bizonyítja, hogy a távolság nem mindenütt és nem minden esetben akadályozza a név közismertségét. A falu közelében levő neveknél a település közelsége Szőlösön is lényeges, segíti a név fennmaradását.

A Heves Megyei Levéltárban őrzött régi térképek, tagosítási, arányosítási, legelőelkülönítési, úrbérrendezési stb. ügyiratok arról tanúskodnak, hogy a szőlősi határ vizes és száraz területeit nagyon sok névvel különböztették meg egymástól. A térképek egy része rendezés előtti, más része rendezés utáni. A tagosítás az ősi birtokállapotot megszüntette. A régi dűlők helyébe más formájú, kevesebb számú dűlő lépett. A tagosítási munkálatok a régi állapot felvételével kezdődtek, s a tagosítás előtti térkép a régi állapotot mutatja. A tagosítás után is térkép készült, amelyen a mérnök gyakran számokkal jelzi az új dűlőket vagy pedig elnevezi, de nem a régi névvel (vö. GYÖRFFY ISTVÁN, MNy. XXIV. 361.). Számos névben nyomon lehet kísérni ezt a dűlőváltozást a faluban is. A Csonka-dűlő, Csúcs-dűlő, Határbeli, Rövid-dűlő stb. mind ennek az emlékei. A tapasztalat azonban azt is mutatja, hogy ezek a nevek, legalábbis a neveknek egy része a tagosítás után még tovább élt. Még most is van pl., aki a Rövid-dűlő helyét meg tudja határozni. A régi vizes területeken kialakított szántóföldek régi neveit még szántóföldként is sokáig tovább használták, nem egy közülük ma is él. A tagosítással együtt járó vízszabályozás azt is jelentette, hogy az addig nádat, halat, legelőt adó területek termővé váltak. Ez azzal járt, hogy a tájrész fontossága nem csökkent,

hanem még fokozódott. Ennek következménye lett a név továbbélése, majd a megváltozott körülmények következtében lassú módosulása, változása s egyeseknek a későbbi kihalása.

Tiszaszőlősen legfeltűnőbben ez abban nyilvánul meg, hogy a Ló, ér, helyébe sok esetben a fenék, majd a lapos lépett (l. később).

Mindezek azt mutatják, hogy a nevek változását csak szorosan annak a faluközösségnek életével, életének alakulásával lehet vizsgálni, amelyik ott él, élt és munkálkodik, amelyik a változásnak közvetlen szemlélője, vagy a változásnak előidézője, elindítója volt. Ez az a pont, amit SEBESTYÉN ÁRPÁD a terület és a lakosság kapcsolata intenzitásának nevez (i. m. 84). Ez az intenzitás azonban koronként változik. SEBESTYÉN ÁRPÁD idézett művében arról is tájékoztat, hogy az 1945 óta lefolyt hatalmas változás következtében a régi névanyag tekintélyes része feledésbe merült, ugyanakkor számos új név is keletkezett. A tájékozódásra ma is szükség van. A földek művelése sokkal belterjesebbé vált, a lakosság és a határ kapcsolata még intenzívebb lett. A tapasztalat azt mutatja, hogy új nevek az utóbbi időkben is keletkeztek. A nevek szaporodását idézi elő a tájismeret bővülése (i. m. 82). Ez megfigyelhető Tiszaszőlősen is. Egy 1930-as évek végén elárverezettett nagybirtok régi neve mellett (Keresztgát) megjelenik az új név a régi tulajdonos nevével (Levente-föld). Az ún. zsidótörvény szellemében kiosztott földek elnevezésére feltűnik az Üstreicher-föld (Osztréher-föld), a Klein-föld név. Az Üstreicher-föld ugyanakkor egészen rövid életű volt, mindössze 5--10 évig használták. Helyette a régi nevét vették újra elő (Csú, Csú eleje, Csú hátulja, Oszkár stb.). A földosztáskor még több hasonló név is keletkezett (Bobory-föld stb.). Nem soroltam fel mindazokat a neveket, amelyek a SEBESTYÉN ÁRPÁD által megállapított változást a mi falunkban is igazolják, bizonyítására csak néhány példát említettem.

Az intenzitás igazán nagy azonban Tiszaszőlősen az úrbérrendezés és a vele egyidőben történő vízszabályozás idején volt. A művelés alá fogás következménye lett a nevek nagymértékű elterjedése, később új nevek keletkezése. Az új és a régi sokáig együtt élt, majd az egyik vált általánossá, a másik kihalt. Arra is számos példa van, hogy a tájváltozással mind a kettő, esetleg több is kihalt (l. később). A falu életében olyan nagy változás a nevek szempontjából még az 1945-ös földosztás sem volt,

mint az úrbérrendezés és a vízszabályozás. Ennek következménye, hogy keletkeztek ugyan új nevek egészen a legújabb időkig, a termelészövetkezet megalakulásáig, de összességükben, a vízszabályozás, a művelés alá fogás idején meglevő gazdag névanyaghoz viszonyítva, a nevek száma csökkent. A víznevek tekintélyes része kihalt, de ez a jellemző a térszínforma-nevekre is. Az Aranyos név eredetileg a Tisza közvetlen közelében levő kis területet jelölte, ma már egy nagy határrésznek összefoglaló neve, mellette egyre jobban visszaszorult az Aranyosi-kaszáló, Aranyosi-fenek, Aranyosi-erdő stb. név, kihalt az ugyanezen a tájrészen lévő Iáglát, illetve Iáglás is, mivel a névadás alapjául szolgáló, különböző vizek által kisebb háttérre tagolt tájrész is eltűnt. A Ió művelés alá fogásával a mellette levő Farkas-sziget egy részének a neve is Ió lett.

Nem lehet említés nélkül hagyni a kornak szemléletet alakító szerepét. A tiszaszőlősi példa azt is igazolja, hogy az a szoros kapcsolat a táj és az ember között, amelyik még a felszabadulás utáni időkben is megtalálható volt, ma már nem erősödik, hanem egyre gyengül. A faluban már nem lehet általánosnak minősíteni a tájismeret bővülését. A régebbi korban az ember jobban együtt élt a tájjal. A föld mindent jelentett a számára. A Felső-föld a jobbágnak a szántót, a rét a kaszálót és legelőt, a nád az építkezéshez szükséges anyagot, a tüzelőt, a víz a halat, sulymot stb. A vízszabályozás után még inkább a kenyeret jelentette. Reggeltől késő estig a határban töltötte minden idejét. A fenék, a hajlat védte a széltől, ahol a lovát etethette, ahova ebéd időben ő is elhúzódhatott stb. Minden talpalatnyi földhöz ragaszkodott. Ismeretesek azok a perlekedések, amelyek sokszor egy-egy barázda elszántásáért évekig folytak. Mindennek a következménye, hogy szüksége volt a névre is.

Ez a ragaszkodás ma már nem figyelhető meg. A fiatalság számára nem azt jelenti a föld, mint az idősebb embereknek. Egy részük el is megy a faluból, más részük otthon vállal ipari jellegű munkát. A gépi műveléssel teljesen eltűnnek a fenekek, a hajlatok, a jelentőségüket pedig egyébként is elveszítették.

A változott szemlélet kedvez az új jelölési mód terjedésének. Szőlőn a termelészövetkezet nyilvántartásában a nagyobb határrészek kezdőbetűi számokkal együtt szerepelnek. A Felső-föld megnevezés F. Ez a fajta nyilvántartás csak az egész nagy határrészekre terjed ki, a kisebbeknek

még a kezdőbetűiket sem használják, csupán egy szám áll a jelölésükre a nagy határrész nevének kezdőbetűjéhez kapcsolva. A régi értelemben vett kapcsolat csak a zártkertnek minősített Szőlőben található meg, s ott minden régi név elevenen él (Első-dűlő, Középső-dűlő, Hátulsó-dűlő).

A faluban fellelhető 484 (élő és levéltári) névből az ismertetett elvek alapján 262 név az élő, de általánosan ismertnek csupán 94 tekinthető. Ebből 68 külterületi, 26 belterületi név.

Az általánosan ismert nevek a belterületen: Szövetkezet köz, Kereszt út, Köves út, Jegyző-kert, Jegyző köz, Vadas, Liget, Csireülés, Csirezug, Salétrom-kút, Fúrott-kút, Kakas kút, Csorda járás, Csürhe járás, Temető, Zsidó-temető, Újsor, Topáncs, Petykér, Szobor tér (de inkább Szobor), Templom-kert, Nóborda, Kis köz, Piaci-kút, Jóvér-műhely, Fényes. Ezekből a nevekből a Fényes kivételével hiányoznak a hivatalos belterületi nevek.

Jellemző, hogy egy kivételével (Fényes) a felsorolt belterületi név népi elnevezés. Az 1940-es évek hivatalos névadása egyet sem vett át közülük, hanem az általános szokás szerint a nemzeti múltnak (irodalom, történelem), a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő alakjainak, három 1919-ben kivégzett falubeli kommunistának s elvont szimbolikus fogalmaknak a nevét választotta (Petőfi Sándor utca, Zrínyi Miklós utca, Lenin utca, Béke utca stb.).

A hivatalos nevek nem közismertek. Levelek postai címezésében, hivatalos iratokban használják ugyan, de az egymás közötti mindennapi érintkezésben nem. Ezeket a neveket jóformán csak az utcában lakók meg a hivatalos emberek ismerik, a falu közössége nem is tudja minden esetben azonosítani őket. Az ilyen új típusú személynévi hivatalos utcanevék száma a faluban 35.

A hivatalos nevek között azonban van egy viszonylag nem régi keletkezésű (1960-as évek), mindenki által ismert és használt név: Fényes. A termelészövetkezet által létrehozott vendéglő és szórakozóhely. A különböző kulturális versenyek színhelye is.

A falubeli tájékozódást elsősorban ma is a régi népi nevek szolgálják. Ezek jó része már nem az eredeti funkciót jelöli. A Jóvér-műhely által jelölt egykori kovácsműhelynek nyoma sincs, a mester is régen meghalt, a mai fiatalok már nem is ismerték, a Jegyző-kert is egészen más célt szolgál, a Csirezug nem zug, nem beszögellés, régen eltűntek a név-

adó, az elődök által jól ismert úgy nevezett vízcisirkék, a Kakas-kút sincs meg, a névadónak, a rézkakással díszített Kakas-malomnak is csak az emléke él stb.

Ezeket a neveket az ősöktől örökölték. Az új hivatalos neveket nem indokolta semmiféle változás, amit a falu lakói saját maguk tapasztaltak, átéltek volna, mint ahogy az a külterület esetében történt, ezért nem is használják.

Külterületi nevek: Part alja, Tó, Kis-Tó, Pünkösd-tó, Tisza-gát, Gát-órház, Domaházi-szőlő, Domaháza, Füredi út, Határ-fenek, Határ-hát, Rét, Csákány-szeg, Tó-hát, Kender-föld, Csontos, Csontos-lapos, Gyep, Csorda-Gyep, Első-dűlő, Középső-dűlő, Hátulsó-dűlő, Szőlő, Nagy-Szőlő, Sásas-lapos, Sásas-kút, Bobory-föld, Felső-föld, Rókás, Rókás-lapos, Szilvölgy, Bánó tanya, Páncélos, Igari út, Tajbok-hát, Tajbok-lapos, Aszó, Kis-Aszó, Nagy-Aszó, Alsó-rét, Gellért, Gellért-lapos, Tarján, Sirok, Sirok-lapos, Nagy-fok, Derzsi út, Csú, Porong, Oszkár, Ükör-tó, Döglött, Keresztgát, Kis-fok, Borjú-sziget, Sziget-szőlő, Kotú, Gyömölcsös, Duna-kunyhó, Pap ere, Tisza, Sulymos, Sulymos-zug, Sziget, Aranyos, Lapály, Kubik.

A 92 név az egész névanyagnak 19 %-a, az élő neveknek 35,11 %-a.

A 484 név 114 alapelemmel fordul elő. Az alapelemek közül 49 alapelem 167 névben megkülönböztető funkcióban is megtalálható. A 430 megkülönböztető elem közül 131 önálló földrajzi névből vált megkülönböztető elemmé, ún. másodlagos megkülönböztető elem. A példák arra is utalnak, amit SE-BESTYÉN ÁRPÁD úgy fogalmaz meg, hogy a már meglévő névanyag bizonyos fókig megszabja az új elemek létrejöttének módját (i. m. 83). Az új elnevezésre a már meglévő névanyagot használják fel valamilyen módon.

A nevek változásának okaként Tiszaszőlősön is megtalálható a tájváltozás, a birtokosváltozás, az ember és a táj kapcsolatának megváltozása, megfigyelhető a név kihalása, a névelváltozás, a jelöléstágulás, jelölésszűkülés, a jelölésátvitel.

A Tiszaszőlősön végbement névváltozásnak túlnyomó része a tájváltozással függ össze. Különösen nagy hatással volt a névváltozásra a vízsabályozás, az egész határnak művelés alá fogása. A vízrajzi neveknek már csa 32,77 %-a él, 67,22 %-a kihalt. A műveléssel szoros összefüggésben kell vizsgálnunk a térszínforma-nevek alakulását is. Évtizedek alatt

a műveléssel a térszínforma is változott, s ez kedvezett a nevek elsorvadásának.

A vízszabályozás, az úrbérrendezés előtt a falu határának csak körülbelül 1/3-a volt szántó, a 2/3 rész legelő, kaszáló, tó, vízjárta terület. A művelés alá fogás azt jelentette, hogy az egész határt termővé változtatták. Csupán egy, a falu határához mértén kis területet hagytak meg közlegelőnek. A vizek levezetése, a fokok, erek, fertők kiszáradása következtében megjelent a fenek, hát, lapos stb. A régi tó, ér, kaszáló felszántása, a tópart és a régi tó, illetve később tófenék évről évre történő egybeszántása nyomán a szintbeli különbség egyre kisebb lett. A tóra előbb a fenek, később egy-egy enyhe hajlat emlékeztetett. A ma is meglévő Ióhát és Ió neveket vizsgálva pl. nem, vagy alig észrevehető a szintbeli különbség. Ez is inkább csak akkor, ha az adatközlők emlékeztetnek rá. Általában ez a jellemző más nevek esetében is. Máskor semmiféle nyoma sem látható a régi állapotnak, a vizeket, erdőket, zugokat stb. csak a térképek segítségével lehet lokalizálni, ismét más esetben pedig még ilyen lokalizálás is lehetetlen. Az ér, fok, lapos köznévként ma nem is használatos, csak a nevekben él.

A térszínforma-neveknek ma már csak 40,67 %-a él, kihalt 59,33 %. A vízrajzi és térszínforma-nevek száma összesen 237, a névanyagnak 48,96 %-a. Ma csak 87 név, a vízrajzi- és térszínforma neveknek 36,70 %-a él. Ez az egész névanyagnak 17,89 %-a, a ma élő neveknek 33,20 %-a. A táj változásának következménye az lett, hogy a közel 50 %-os arány (vízrajzi nevek, térszínforma-nevek) 33,20 %-ra csökkent.

Az eredetileg 16 ér alapelemű névből pl. 11, a 11 fenék alapelemű névből 4, a 10 fokból 7, a 11 szigetből 6, a 30 tóból 25 név halt ki. A 119 vízrajzi névből kihalt 80, a 118 térszínforma-névből 70, a 60 gazdálkodástörténeti névből 29, a 27 növényzeti gyűjtőnévből 10, a 29 műtárgy-névből 12. A ma még élő 5 külterületi ér alapelemű név mindegyike szántó, a sziget közül 1 jelöl ma is szigetet, a tó közül egy sem tó.

A tájváltozás következménye volt tehát a térszínforma-nevek nagyszámú kihalása is. A határrendezéssel eltűntek a dűlők keskeny nyúlványai, velük kihalt az 5 farok alapelemű név. A vízből kiemelkedő hátaik jobban szembeötlők, mint a szántóföldek domborulatai. A 26 hát alapelemű névből 16 kihalt. A nevek egy részében szerepet játszhatott ugyan a birtokosvál-

tozás is (Uracs-hát, Taskó-hát stb.), de túlnyomó többségben a tájváltozás az oka a kihalásnak. A tó, fenék helyét a lapos foglalta el. Egy ideig vizes legelőt jelentett. Később a kiszáradás után felszántották, aminek eredménye, hogy a 29 lapos alapelemű névből 12 kihalt. A régi lét művelhetővé vált, megszűntek a nagy területű kaszálók, vele kihaltak a ráta alapelemű nevek.

A csárdák, kocsmák neve elpusztult az épülettel együtt (9 kocsmá, 1 csárda).

Az a tapasztalat, hogy az ún. jelentés nélküli nevekre a kihalás nem jellemző olyan általánosan, mint azokra a nevekre, amelyekben a nevek és a jelölt táj között szoros tartalmi összefüggés van. Túléltek a változásokot a Busznyák, Gellért, Iarján, Nóborda, Sirok, Lód, Uzskár, Iajbok stb.

Külön is említésre méltók a közlekedés céljára szolgáló nevek. A 81 névből 35 a hivatalos név. Ezek friss alakulások, a hivatal alkotásai, ezért élőknek kell tekinteni ugyan, de nem általánosan ismertek és használtak, így az összevetésből kihagyom őket. A leszámításukkal maradt 45 névből ma is él 34. Ez a régi neveknek 73,91 %-a. A 12 kihalt névből a tájváltozással függ össze a Gellért-gát, Határ-út, Pap ere-gát eltűnése. A tájváltozással együtt a birtokosváltozás is szerepet játszhatott a Darvas út, Györgyei-gát, Holittcher gátja kihalásában. Nemcsak a táj alakult át, ezekre a birtokosokra nem is emlékeznek az adatközlők.

Csupán néhány jellemzőbb alapelem és típus számadatát szándékoztam felidézni annak érzékeltetésére, hogy Szőlősen is különböző mozzanatok játszottak szerepet, de a névkihalás általános okozója elsősorban a tájváltozás volt.

A tájváltozással, birtokosváltozással vagy éppen az ember szemléletének alakulásával, a tájrész fontosságának előtérbe kerülésével stb. a név is megváltozhat. Kihalhat a név teljes egészében úgy, hogy más név nem is kerül a helyébe, máskor a megváltozott körülményeknek megfelelően az eredeti név módosul valamilyen formában, vagy éppen a régi név helyén egy új név jelenik meg.

A következőkben a teljesség igénye nélkül -- olyan neveket sorolok fel, amelyekkel valamilyen módosulás vagy változás történt. A változás szerteágazó, oka a legtöbb esetben a tájváltozás és a tájrész más-más

szempontú elnevezése. A kettő sok esetben összefügg egymással. Tapasztalható, hogy több névnek ma sem egyöntetű a használata, hanem változatok élnek a lakosság ajkán. A korábbi években ez a minál is jobban megfigyelhető volt. A történeti adatok szép számmal párhuzamos megnevezéseket is sejtetnek. Az alábbiakban nemcsak a ma használatos változatokat mutatom be, hanem az egyidejű vagy néhány évi különbségű levéltári adatok alapján a régi változatokat is számba veszem. Ezzel -- a történeti adatok segítségével -- a nevek időbeli változatos alakulását is érzékeltetni tudom.

A példák azt mutatják, hogy a közzavak változásához hasonlóan a földrajzi nevek alakulása sem egyöntetű, az új nyelvi forma megjelenésével a régi típus is tovább él még hosszú ideig. A régebbi adatoknál közlöm az évszámot is, a csak ma élőknel ez hiányzik. A kihalt nevek előtt a szokásos + jelet használom a kihalás érzékeltetésére, a ma is élőket a mai helyesírással írom, az azonos objektumra vonatkozás jelölésére az összetartozó neveket pontosvessző közé teszem.

Néhány névben a hosszú és rövid magánhangzós változatok élnek vagy éltek egymás mellett: rampa, rámpa; fenek, fenék; + Szartos (1859), + Szártos (1763); + Táglát hát (1863), + Taglat hát (1863), + Táglás hát (1863), + Taglás hát (1865).

Mássalhangzós változatoka keveset találtunk: Innekső-dűllő, Innenső-dűllő; Lapály, Rapály; Porong (1859), + Porond (1864); + Tarjányi dűllő (1859), + Tarján dűllő (1863), + Tarjány dűllő (PESIY), Tarján.

A hangalaki változatok között a sajátos nyelvjárási alakokat (í-zés, zárt e, diftongusok stb.) nem sorolom ide.

Kevés a jelölt és jelületlen kapcsolátú névváltozások száma: + Papere hátja (1845), + Papere hát (1859), (1863), + Papér hát (1863); + Pünkös Java (1845), Pünkösdtő (1859). Pynkusd formában 1256-ból Györffy György feltünteti (i. m.).

A jelölt és jelületlen változat néhányszor -i képzős változatban él együtt. Ezek a változatok valószínűleg úgy keletkeztek, hogy a településnevek analógiájára a határnevekhez is hozzájárult az -i képzős megkülönböztető elem egyébként is nagyon gyakori a szőlősi nevekben. + Aranyos erdő (1854, 1859), Aranyosi-erdő (1864); + Busznyák halom dűllő (1859), + Busznyák halmi dűllő (1864); + Kiss Szilvölgy dűllő (1859), +

Kis Szilvölgyi dűllő (1871); + Tarjányi dűllő (1859), + Tarján dűllő (1863).

Kevés a képzős és képző nélküli változatnak egymás melletti használata is: + Cserjés (1863), Cserje (1863).

Valószínűleg az -at, -et képző elavulásával függ össze a név változata az alábbi nevekben: + Táglát hát (1863), + Taglat hát (1845), + Táglás hát (1863), + Taglás hát (1863).

A -d képzős változatra két név található, a történeti adatok korában azonban egy évszázadnyi különbség van: + Kis Aszód Ér (é. n. Régi térképek a XVIII. századból H. m. Lt.), + Kis Aszó ér (1845); + Nagy Aszód Ér (é. n. Régi térképek a XVIII. századból. H. m. Lt.), + Nagy Aszó Ér (1845).

Meghatározó elemként a rövidebb és hosszabb alak egymás mellett egyaránt előfordul: Dög-Tisza, Döglött-Tisza; Domaháza (1427), + Dumánháza (1482); + Kalmár Jánosné köze (1864), Kalmár köz; + Határbeli csúcs dűllő (1864), + Határ dűllő (1864).

A nevek változásának forrásaként megtalálható a többtagú nevek rövidítése. A többtagú név utótagja kiesik, a név egytagúvá válik, az eredetileg meghatározó elem veszi át mindkettőnek a szerepét, akárcsak a köznévi jelentéstapadásnál. A rövidült alak s a teljes név névváltozatként sokáig egymás mellett élt vagy él (Döglött-Tisza, Döglött stb.).

A névváltozatok nagy csoportja a föld változatos, más-más szempontú megnevezése alapján született. Ha valamely tájrész megnevezésére új névadó indíték merül fel, akkor újabb nevet ad a közösség, s a két vagy több név együtt él, írásban is használják valamennyit. Ezek jellegükben eltérnek az eddig tárgyalt nevektől, de mégis változatok azon az alapon, hogy egy tájrésznek két vagy több együtt élő megnevezései. Ezt a jelenséget nevezi INCZEFI egy nyelvben jelentkező párhuzamos névadásnak (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Budapest, 1970. 60). Az ilyen változatok keletkezésének oka a legtöbb esetben a tájváltozás, ritkábban a birtokosváltozás (esetleg a kettő együtt), a táj és az ember kapcsolatának a változása, a dűllővel kiegészített neveknél a hivatal hatása. Egyes esetekben különösebb ok ma már fel sem deríthető.

A nevekkal itt csak egy évszámot írok ki, vagy ugyanazt az évet, vagy pedig azokat az éveket, amelyek legközelebb vannak egymáshoz: Aranyosi-átjáró, Aranyosi-járó, Aranyosi-rámpa (ez a változat valamennyi átjáró névben megtalálható); Aszói-út, Vonal-út; + Csali (1840), + Becsali kocsmá (1840); + Csapó (1859). Megjegyzendő, hogy ezen a helyen korábban egy Kicsapó-fok elnevezésű árok volt. + Káposztás (1880); + Busznyák dűlő (1859), + Busznyák halom dűllő (1859); Csontos (1859), Csontos-part; Gyep, Nagy-Gyep, Csorda-Gyep; Csorda járás, Csürhe járás; Cső (1859), + Csüllő erdő (1859), Oszkár; + Komjáthy (1359), Domaháza (1427), + Domaháza (1482), Domaháza (1476; 1866); Első-dűlő (1886), Innekső-dűlő, Innenső-dűlő; egyesek szerint volt Koldús-dűlő neve is. Falu földje, Sziget, Nagy-Sziget, + Sziget hát (1846); + Gellért Dűllő (1859), Gellért (1859); + Gellérthát (1863), + Gellértháti dűlő (1863); Gólyaház, Révház; + Göbe hát (1859), + Göbehát kaszáló (1859), + Göbe kaszáló (1865); + Halászi út (1865), Tóth Pista útja; + Halsózó tó (1859), + Halsózó (1864), + Úsztató (1864), + Juhúsztató (1885); + Kender Tó (1845), + Kenderáztató (1859), + Kenderáztató Szartos (1859), + Szartos (1859), + Szartos víz (1863), + Kenderáztató fenek (1863), + Kenderáztató víz (1863); Tiszagát (1864), Védgát (1865), Gát; Kereszt-gát (1863), Levente-föld; Kis-Aszód-hát (1865), Kis-Aszód-part (1865); Cserje (1863), + Cserjés (1863), + Cserjés dűlő (1884), Kis-Nyilas (1886); + Kis Sziget part (1846), Kis-Sziget (1863); + Kis sziget szőlő (1878), Sziget-szőlő (1879); + Kis Szilvölgy (1865), + Kis Szilvölgy dűllő (1871); Levente tér, Szobor tér, Szabadság tér; + Nagy Jenő szőlője, Domaházi-szőlő; + Nagy Ráta (1863), Nagy-Nyilas (1886); + Nagy Szilvölgy (1859), + Nagy Szilvölgy dűllő (1861); Szőlő (1859), + Szőlő dűllő (1893), Nagy-Szőlő (1859); Páncélos (1871), + Páncélos dűllő (1883); + Pap ere hát (1859), + Pap ér köz (1859), + Pap ere zug (1863); Pap Miklós-dűlő (1859), + Pap Miklós (1863), + Pap Miklós féle dűllő (1863); Porong (1859), + Tisza Sziget (1863), + Tisza szigetPorond (1865), + Porong sziget (1870), + Peres Sziget (1785); + Rókás dűllő (1859), Rókás (1863); + Rókás farka dűllő (1859), + Rókás Farka (1865); + Rókás csárda (1863), + Rókás kocsmá (1864); Sásas-hát (1859), + Sásas háti legelő (1859); Sulymos köz (1859), Sulymos-zug (1863), + Sulymos Szög (1884); + Tarján dűllő (1859), Tarján (1863); Vályogvető-gödör (1859), + Vályogködör (1865); + Jukas halom dűlő

(1859), + Lyukas halom (1859), + Julkashalom dűlő (1874); + Gellért háti legelő (1859), Kender-föld (1885).

Külön figyelemre méltó az ér, fenék, fertő, fok, lapos, tó alapelemű nevek alakulása. Ezért ezeket külön csoportba szedtem. Az azonos objektumra vonatkozást itt is az előbbieket szerint jelölöm. + Balázs halmi tó (1859), + Balázs tó (1865), Balázs-fertő (1864); + Borjú sziget tó (1863), + Nagyborjú sziget lapos (1863); Csontos-lapos (1859), + Csontos lapos tó (1863), + Csontos völgy (1863), + Csontos Tó (1863). Ez a terület ekkor közlegelő. + Fertő tó (1859), + Rókás fertő (1869). + Rókás tó (1859), Rókás-lapos (1876); + Gellért tó (1859), + Nagy Gellért tó (1859), Gellért-lapos (1865), Gellért; + Halászó tó (1859), + Halászó fenék (1863); + Nagy Aszód Ér (é. n.), + Nagy Aszó ér (1859), + Nagy Aszó tó (1859), Nagy-Aszó (1859), Aszó-lapos (a "Nagy Aszó ér 1863-ban első osztályú szántónak becsültetett"). (Fekete Péter: Tiszaszőlős földrajzi nevei. Kézirat. Továbbiakban, F. P.: i. m.); + Kis Aszód Ér (é. n.), Kis-Aszó-lapos (1859), + Kis Aszó ér (1865); + Kis fok lapos (1859), + Kis fok ere (1886); + Lippai ér (1863), + Lippai lapos tó (1863), + Lippai fenék (1883), Lippai-lapos (1886), + Lippai tó (1886). Minden esetben a telkesek legelője (L.: F. P.: i. m.). Ökör-tó-lapos (1859), Ökör-tó (1863); + Sásas fenék (1859), Sásas lapos (1863), + Sásas tó (1863). Minden esetben legelőnek minősítik (L.: F. P. i. m.). + Nagy Gyékényes (1859), + Nagy Gyékényes tó (1863); + Rendes ér (1854), + Rendes fok (1859), + Rendes (1863); + Sebes fok (1863), + Sebes víz (1863); + Szőlősi morotva (é. n.), Sirok (1863), Sirok-lapos (1859), + Sirok tó (1859), + Sirok dűllő (1897). Györffy Györgynél 1256-ból Syrok (i. m.). A terület 1859-ben és 1863-ban közlegelő és terméketlen. 1878-ban vízállás, később szántó (L.: F. P.: i. m.). Sós fertő (1859), + Sós Fertő tó (1863), + Sóstó (1863). Valamennyi esetben legelő (L.: F. P.: i. m.). + Sulymos tó és vize (1864), + Sulymos tó (1859), + Sulymos víz (1863), Sulymos tó medre (1864), Sulymos tó (1865), Sulymos, Sulymos-lapos; Szil-völgy (1859), + Szilvölgyi tó (1859), Szilvölgy-lapos (1859); Tajbok-tó (1854), Tajbok (1863), Tajbok-lapos (1882); Tó (1863), + Tó lapos tér (1863), + Tófenék (1893), Gyalogföld; + Tökös Tó (1845), Tökös-fenék (1859), Tökös-lapos.

A nevek arról tanúskodnak, hogy a táj változása a nevek változását

előidézi. Az új és a régi nevek egymás mellett élnek, van mikor együtt alkotnak új nevet (Ükörtyó-lapos stb.).

A nevek vizsgálatakor számos példát találtunk a jelölésváltozás különböző formáira. Ezeket részletesen nem elemzem, a jelölésváltozás legjellegzetesebb formáira utaló példákat azonban felsorolom. A jelölésváltozás Tiszaszőlősön nagymértékben összefügg a vízrajzi helyzet és a térszínforma változásával. Ahogy a régi állapot megváltozott, az egyes nevek jelölése fokozatosan kiterjed a szomszédos területeknek egyre nagyobb részére, ez pedig azzal járt, hogy más nevek által jelölt terület leszűkült, vagy az eredeti név teljesen kihalt. Néha a közismert nevet a táj megváltozásával egy másik tájrész jelölésére vitték át.

Jelöléstágulás

Aranyos. -- Eredetileg a Tisza partja melletti terület. Ma nagy határrész, a régi, kihalt Halászó-fenék, Czeglédi-hát, Göbe, Szartos stb. nevek által jelölt területek összefoglaló neve. Újabban egyre jobban a mellette levő Sulymos területére is értik.

Aszó. -- A Kis-Aszó, Nagy-Aszó és a területükön levő erek, háta (Aszó-part, Aszó-hát stb.) összefoglaló neve. Eredetileg két eret jelölt: Kis-Aszó-ér, Nagy-Aszó-ér.

Busznyák. -- A Busznyák-halom és a halom körül levő nagy határrész.

Csontos. -- Eredetileg háttas területet jelölt Csontos-part néven. Ma az eredeti háttas terület és a mellette levő lapos is (Csontos-lapos, Csontos-part stb.).

Csú. -- Eredetileg a határ legtávolabb fekvő részén levő erdő, a Csüllő erdő. Ma jóval nagyobb területnek, egy igen nagy határrésznek a neve.

Dunakunyhó. -- Ma már a régi kunyhó (halásztanya) körüli terület jelölőjévé vált.

Göbe. -- Eredetileg egy érnek a neve, később az ér melletti hátat is

jelöli. Ma már nem ismerik, csupán a Göbe-járó névben él, a terület neve pedig Aranyos (l. ott).

Határ-fenek. -- Eredetileg a külterület határa melletti fenék. Ma már a mellette levő, alig észrevehető hát is. Felváltva használják a Határ-hát névvel, amely szintén jelöli a feneket is.

Határ-hát. -- L. Határ-fenek.

Oszkár. -- Korábban tanyának a neve. Ma a tanya körüli nagy határrész, másik nevén Csú. A két név egymás mellett él.

Ükör-tó. -- Ma az Oszkár melletti nagy határrész. A korábbi tó helyén levő fenékszerű hajlatnak (külön neve Ükör-tó-lapos), valamint a mellette levő nagy háttas területnek a neve.

Pap ere. -- A régi patakmederre emlékeztető hajlatnak és a mellette levő háttas területnek, valamint a korábban Kis-Pap ere név által jelölt határrésznek a neve.

Pünkösdtó. -- Az eredeti tó (ma nagy, széles lapos, tavasszal sokszor vízállás) és a mellette levő háttas terület.

Rókás. -- A korábban több név által jelölt (tó, fertő, lapos, hát, halom, farka) nagy határrésznek összefoglaló neve.

Sirok. -- Korábban tó, lapos. Ma a mellette levő háttas terület is.

Sulymos. -- Eredetileg félkör alakú tó. Ma a régi tó zuga (Sulymos-zug) és a körülötte levő nagy terület is. (L. Aranyos.)

Tajbok. -- Ma egy régi tónak (Tajbok-tó) és a későbbi laposnak (Tajbok-lapos), a mellette levő háttasnak és a határrész keskeny nyúlványának (fark) a neve.

Tó. -- Ma a régi tó melletti Farkas--szigetnek is a neve.

A jelöléstágulás példával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a mai állapot és a múlt századi levéltári anyag (iratok, térképek) alapján így kell minősíteni. Mindenképpen meg kell azonban azt is állapítani, hogy ha történetileg régibb korokra tekintünk vissza, akkor a differenciálás és integrálódás tárgyi-névtani tendenciák nyomait is tetten lehet érni.

A mai Pünkösdtó 1256-ban Györffy Györgynél Pynkusd, a Sirok pedig Syruk (l. i. m.). Elképzelhető így, hogy a felsorolt nevek egyike-másika valamikor egy terület összefoglaló neve volt (Rókás, Tajbok stb.), s a

hasznosítás, később a művelés intenzitásának növelése során alakultak ki az egyes kisebb részek külön megnevezései (Rókás-hát, Rókás farka stb.), majd az újabb irányú, térszínforma változások (l. előbb) következtében bekövetkezett a jelöléstágulás;

A néhány jellemző példa vizsgálata azt mutatja, hogy Tizzaszőlősen a határ változásának következményeként a jelöléstágulás nagy mértékben érvényesült, aminek a következménye igen sok név kihalása volt.

ABSTRACT: (The changing of the geographical names in Tizzaszőlős) The study, using up the total (both present and historic) vocabulary of the geographical names in a village called Tizzaszőlős, examines the variants and the changes of the names motivated by the social activity and remaking of nature.

The author compared the names of his native land with the manuscripts, historical maps and archivalia after the experiences and researches of his own. The ample sources made it possible to analyse a great number of geographical names. We can watch the co-existence and the struggle of the variants with the final triumph of one of them.

BÍRÓ FERENC

SEMÉLYNEVEK KÖRÜSLADÁNY FÖLDRAJZI NEVEIBEN

A földrajzi nevek tipológiájában külön csoportot alkotnak -- a csak köznévi elemekből állóktól elkülönítve -- a személynévi eredetű tagból álló, a személynévekből származó, a személynéveket is tartalmazó alakok. Az ilyen típusú földrajzi nevek szerkezetét vizsgálva azt láthatjuk, hogy egy részük pusztán személynévvvel mutat egyezést, más részüket viszont személynév és köznévi elem(ek) együttese alkotja (vö. INCZEFI 1970, 31--34).

LŐRINCZE LAJOS (1967, 15--17) fontosnak tartja tájanként, településenként megvizsgálni a személynévvvel való névadási szokások, névadási módok történetét; bemutatni az egyes idetartozó névtípusok keletkezését, elterjedését, változását, a személynévek különböző formáinak a névadásban betöltött szerepét. Ez a dolgozat az ő elképzeléseinek, javaslatainak a megvalósításához próbál apró adalékokkal szolgálni egy község személynévi eredetű földrajzi neveinek a bemutatásával.

Körösladány (Békés megyei község) élő és történeti földrajzi neveit összegyűjtve, az egyes nevek keletkezését, felépítését, szerkezetét is vizsgálni fogom. A teljes névanyagon belül a személynévi eredetűek meglehetősen magas száma indokolja a más eredetűektől való elválasztásukat, az önálló fejezetben való feldolgozásukat. Ebben a személynévek felhasználásával keletkezett földrajzi neveket további alcsoportokra bontva rendszerezem az alkotóelemek szófaji, alaki felépítése szerint. Így a jelen kis összegzés a Körösladány földrajzi nevei rendszerét feldolgozó munkának egy fejezete lehet majd.

A községben a személynévi előzményt (is) tartalmazó földrajzi nevek keletkezésének az alapja az esetek többségében a valóságos birtoklás. A környezet a tulajdonos (esetleg több közül az egyik) nevével jelöli vagy különbözteti meg a táj egy részletét a másiktól.

A magyar nyelvben a valóságos birtoklás kifejezésének régi formája

az, amikor a birtokos neve minden toldalék és járulék nélkül válik földrajzi névvé (LŐRINCZE 1967, 15). Ilyen esetben a puszta embernév névátvitel útján lesz egy-egy földrajzi egység jelölőjévé. Az efféle lefró és információs érték nélküli jelnévnek tehát sem közszei jelentése, sem területábrázoló funkciója nincs, csak identifikál (vö. J. SOLTÉSZ 1979, 83).

A személynév a kételemű földrajzi névben lehet alapelem és megkülönböztető elem egyaránt. Ha a személynév alapelem, a köznévi pedig megkülönböztető elem, akkor a köznévi előtag a csupán köznévi tagokból álló nevek előtagjához hasonló szerepű. Leggyakrabban az alapelem nagyságát, minőségét, korát, helyzetét, alakját, helyét határozza meg. Ha viszont a köznévi tag az alapelem, akkor a csak köznévi tagokat tartalmazó nevekkel azonos jellegű tipológiai alaprendszerbe foglalhatók (vö. INCZEFI 1970, 75).

Külön csoportba sorolhatók a három- vagy többeleműnek minősített és személynévi előzményt is tartalmazó földrajzi nevek. (Ezek keletkezéséről, a nevek elemeinek egymáshoz való viszonyáról a harmadik csoport tárgyalásakor lesz szó.)

E három nagyobb csoporton belül a személynevek alkotóelemeinek, illetve a személyneveknek és a közneveknek az egymáshoz való viszonyából adódó alak-, mondat- és jelentéstani különbségek a személynévi helynevek rendszerében sok alcsoport felvételét kívánják meg. A felosztás elkészítésekor SZABÓ T. ATTILA, KÁZMÉR MIKLÓS és INCZEFI GÉZA rendszerezései szolgáltak alapul. Jónéhány elnevezésről azonban úgy véltem, hogy azok külön csoportba vagy alcsoportokba oszthatók be. Ez főként a három- vagy többelemű nevekre vonatkozik. Az ilyen nevekben a személynév nem közvetlenül vált földrajzi névvé, hanem korábban egy másik (rövidebb alakú) név részévé lett, majd ez a földrajzi név bővült egy újabb elemmel összetettebb földrajzi névvé.

Szintaktikai viszonyaikról megállapítható, hogy a két- és többelemű nevek tagjai között jelzői kapcsolat van, mégpedig vagy birtokos, vagy minőségjelzői.

Az összegyűjtött személynévi előzményű nevek döntő többsége külterületi helyet jelöl, ezért nem tartottam szükségesnek, hogy az aránytalanul kevés belterületi nevet azoktól elszakítva rendszerezem. (A belterületre a név után zárójelben bt. rövidítés utal.)

Nem szerepelnek a felosztásban az utcanévek, mivel minden személynevet tartalmazó utcanév hivatalos (mesterséges) névadás eredménye.

A tanyanevek közül elsősorban a történetieket vettem számba, az élők közül csak annyit és olyanokat, amennyi és amilyenek a különböző típusok bemutatásához szükségesek voltak. Úgy gondolom, ezek a nevek csak a terjedelmet növelték volna, de új típust már nem jelentett volna egyik sem.

A nevek köznyelvi és mai helyesírású alakjukban kerültek a rendszerezésbe, a történetiek (zárójelben) a források eredeti írásmódjával is, ha az eltér a maítól. A történeti nevek után zárójelben közlöm a forrásjegyzékben szereplő megfelelő sorszámot és az oldalszámot. A már nem élő történeti nevekre X jel utal.

A római számmal jelölt három fő csoporton belül az alcsoportok elkülönítése az összetevők szófajai és alaki elemei szerint történt. Így az alcsoportok élén -- a betűjel vagy a sorszámnév után -- ezek megnevezése található.

I. Pusztá személynévből alakult egyelemű földrajzi nevek

KÁZMÉR MIKLÓS (1957, 45, 55) az itt felsorolt nevekhez hasonlókat részben egyszerűen alapelemeknek, részben 0 fokú -- ún. tapadásos jelentésátvitellel utótagjukat elveszítve megrövidült -- alapelemeknek tekintette. Különösen a régi nevek esetében ezek szétválasztása lehetetlen, így ezzel a dolgozat nem is foglalkozik.

Körösladányban egy-egy földrajzi egység neveként állhat(ott):

A) Pusztá keresztnév, illetve egyelemű személynév:

1. Női: Mária.

2. Férfi: X Károly (27: Carol), X Iván (30), Gyula (26), Gyulai (28).

B) Férfi szentnév (becézve is): X Szentmihály (4: Zentmihal), Jézuska.

C) Pusztá családnév: Andrócki, Bak, X Bocskai (28), X Bögge (19), Cibulka, Cserepes (42), Csiga, Csillag, Egeresi, Fazekas, Földvári, Hímer, X Kárász (37), Kardos, Marek, Mizák, Pap, Szarka, Vad, Vajna. (Ezek bizonyosan többelemű nevekéből keletkeztek utótagjuk lekopásával. A Kardos nevű területet például néhány évtizede Kardos(ék) földjének, Kardos-féle földnek, a rajta álló épületet pedig Kardos-tanyának nevezték.)

D) Családnév + keresztnév (becézve is): Nagy Elek, Kis Laci, Lajos Pali, Szabó Laci.

E) Ragadványnév + családnév: Réz Pap.

F) Családnév + családnév: Kéki-Boda, Dorogi-Molnár, Major-Bíró, Makra-Csonka, Tóth-Aranyi.

A C, D, E, F pontokban felsorolt élő neveket az 1960-as évek elejétől a község egyik termelőszövetkezetében kezdték el használni, a régi földtulajdonosokról megnevezve az adott területet. Az F pontban közöltek két volt tulajdonos nevét összekapcsolva jelölnek egy-egy nagyobb földterületet.

II. Személynév és egy köznév kapcsolatából alakult kételemű földrajzi nevek

A csoporton belül a köznévi alapelemű nevek számukat és használatuk gyakoriságát tekintve megelőzik a személynévi alapeleműeket. A személynévi megkülönböztető elem szerepe merőben eltér a közneveiktől, mert csak az identifikálás (kihalt személynevek) vagy a valakihez való tartozás, valaki mellett való lét (élő nevek) kifejezője.

Személynevek mint megkülönböztető elemek

A) Keresztnevek

1. Női keresztnév (becézve is) + köznév: Mária-major; Erzsébet-dűlő; Erzsébet-liget (bt.); Rózsi-bolt (bt.); Lája-major.

Keresztnév + -i képző + köznév: Máriai dűlő.

2. Férfi keresztnév (becézve is) + köznév: János-major, Lajos-major, X Pepinier-major (41); Árpád-zug (42), Gerzson-zug (38), László-zug (19. 173); X Jancsi-puszta (9. 98).

3. Egyelemű személynév + köznév: Az alapelemek jelentése szerint:

a) Víznevek: X Györk-ér (6: Györk Ér), X Gyula-fok (32: Gyula fok), Ivánfenék (10: Ivány fenék; 26: Ivány Fenék), X Iván-fok (44: Ivány fok), X Iván-tó (40: Iván tó), X Zován-ér (27: Sovan Er), X Zován-fenek (27: Zován Fenek), X Zovány-tó (5: Zovány tó).

b) Térszinformák nevei: X Iván-puszta (22. 112: Iván puszta), Ká-

roly-puszta (33: Károly puszta), X Károly-síkság (36: Károly síkság), Mihály-halom (28: Mihál Halom), Mihály-zug (42).

c) Gazdálkodástörténeti nevek: X Károly-föld (32: Károly föld), X Károly-major (34: Károly-major).

4. Egyelemű személynév + birtokos személyragos köznévi:

a) Víznevek: X Györk ere (26)~Györk eri (9. 102), X Iván ere (28: Iván Ere), X Iván foka (25: Iván Foka), X Óván foka (18. 68: Ován foka), X Zovány foka (5. 32).

b) Térzsinformanevek: Mihály halma (30: Mihály Halma), X Óván laposa (18. 68: Ován Lapossa).

c) Gazdálkodástörténeti nevek: X Mihály molna (5. II. 198: Mihály-molna), X Szentmihályegyháza (4. 115: Zentmihal eghaza), X Szentmihálytelke (5. II. 199).

d) Növénynevek: Márkus fája, László tövise (4. 112).

5. -i képzős egyelemű személynév + köznévi: X Gyulai erdő (6), X Gyulai fok (10), X Károli derék (28), X Károlyi forduló (9. 41), X Károlyi gát (26), X Károli sziget (26), X Károli szék (12. 43), X Károli telek (9. 21), X Károli út (6).

B) Családnevek

A személynévi megkülönböztető elemű és köznévi alapelemű nevek meghatározó tagja leggyakrabban családnév. (A nevek nagy száma miatt az alcsoportokat itt is tovább tagoltam az alapelemek jelentése szerint.)

1. Puszta családnév + alapelem (ritkán személyragozva):

a) Víznevek: Buga-sziget, Csikós-kút (bt.), Lőrinc kútja.

b) Térzsinformanevek: Bak-zug (42), Benke-zug, Gulyás-zug, Kardos-zug, Lux-zug, F. Nagy-zug, Patkós-zug, Perecz-zug (17. 130), Puskás-zug (38), Szatmári-zug, Vas-zug; X Gombos-halom (28: Gombos halom), X Szeke-res-halom (43: Szeke-res halom); Cserepes-puszta (20. 32: Cserepes puszta); X Cserepes semlyékje (12. 53: Cserepes semíkje); Marsi-part, Szeke-res-part, Rakovics-part.

c) Gazdálkodástörténeti nevek: Bacsó-dűlő, Bak-dűlő, Bakucz-dűlő, Bernát-dűlő, Berta-dűlő, Botos-dűlő, Dorogi-dűlő, Dunai-dűlő, Lőrinc-dűlő, Nagy-dűlő, F. Nagy-dűlő, Pálfi-dűlő, Susán-dűlő, Szabó-dűlő, Szajvold-dűlő, Szemeti-dűlő, H. Tóth-dűlő, Vincze-dűlő; X Berta-tanya (20. 52), X Böge-tanya (4. 117), Cibulka-tanya, X Cserepes-tanya (22), Faze-

kas-tanya (4. 118), X Fekete-tanya (38), X Ferenci-tanya (39), X Hajdú-tanya (35), X Kárász-tanya (39), Kardos-tanya (38), Kató-tanya, X Kis-tanya (39), X Makra-tanya (39), X Mészáros-tanya (35), X Pap-tanya (40), X Sós-tanya (39), X Török-tanya (39); X Horák-szőlő (11. 34); Jenei-kert, Seres-kert; Bögre-major (41), Cserepes-major (24. 47); X Fazekas-gőzmalom (21. 125), Fazekasok-szélmalom (41), Göbel-malom (bt.), Merán-malom (bt.), Sitkei-malom (bt.) /14. 41), Szabó-kocsmá (bt.), Varsóci-kocsmá (bt.); Merán-kastély (bt.); Kató-gátórház; Bacsó-központ; Rákositelep (bt.); Kévésné boltja (bt.).

d) Növénynevek: Kardos-erdő, Kokovecz-erdő, Molnár-erdő, Cs. Nagy-erdő, Puskovics-erdő.

e) Közlekedést szolgáló tájrészek nevei: Makra lejáró (bt.).

2. Családnév + féle + köznév: Bakucz-féle tanya (17. 157), Kató-féle tanya (17. 234), Szuromi-féle tanya (7. 215); X Sánta-féle ház (bt.), X Iernai-féle ház (bt.); X Kecskeméti-féle kunyhó; Csáky-féle kastély (bt.); Radnai-féle iskola (bt.); X Politzer-féle birtok (16. 38), X Ióth-féle téglagyár (22. 80); Rózsa-féle kapu; X Lakatos-féle szőlő (10. 237), Pete-féle szőlő; Varró-féle föld.

3. Családnév + keresztnév + köznév: X Fekete Gyula-tanya (39); X Kató Lajos-tanya (35), X Török Mihály-tanya (23. 153); Gál Péter-zug; Ióth Károly-erdő.

4. Családnév + keresztnév + birtokos személyragos köznév: X Fazekas Károly tanyája (24. 221), X Fazekas Sándor tanyája (19. 239), X Kardos Gergely tanyája (9. 60), X B. Nagy János tanyája (9. 99), Csóka Sándor tanyaföldje (9. 44), Szalmári Pál tanyaföldje (9. 63); Kovács Károly háza (bt.), Schwarcz Sándor háza (bt. 14), X Farkas Gábor birtoka (40), Nagy Mihály földje (7. 183), Pál Károly udvara (bt., 17. 49).

5. Családnév + keresztnév + féle + köznév: Nagy Elek-féle tanya; Pap Pista-féle dűlő, Szelecki Gábor-féle dűlő, Ióth Imre-féle dűlő; X Fehér Imre-féle ház (bt., 17. 241), X Nagy István-féle ház (bt., 17. 62); Túri Erzsébet-féle házhely (bt., 16. 148); Z. Nagy Elek-féle iskola (bt., 17. 272); X Stern Mór-féle lak (bt., 15. 94).

6. Családnév + méltóságnév + köznév: X Dezső grófné major (41); Gróf Merán uradalom (17. 245).

7. Családnév + foglalkozás-, nép- vagy méltóságnév + birtokos sze-

mélyragos köznév: X Gróf Deseöffyné birtoka (40); X Mohl kasznár úr laka (bt., 14); X Sándor zsidó tanyája (19. 227); X Tóth kovács háza (bt., 19. 3); X Zambelli úr laka (bt., 14).

8. Méltóságnév + családnév + féle + köznév: X Gróf Sztáray-féle föld (16. 18); X Gróf Sztáray-féle közlegelő (16. 30).

9. Családnév + keresztnév + foglalkozás- vagy méltóságnév + birtokos személyragos köznév: Gyulai József gazda tanyája (17. 270); Pál Károly gazda udvara (bt., 17. 242).

10. Ragadványnev + családnév + köznév: X Ladányi Tóth-tanya (39), Réz Papp-tanya (41), Pisla Kardos-tanya.

11. Ragadványnev + családnév + féle + köznév: Pék Sánta-féle dőlő.

12. Családnév + keresztnév + -ék képző + birtokos személyragos köznév: X Botos Istvánék tanyája (7. 20).

Személynev alapelemként

Az eddig összegyűjtött anyagban csak egy ilyen nevet találtam. Ez az egy igen régi keletkezésű lehet. Megkülönböztető elemként melléknév szerepel benne: X Kis-Károly (10. 70).

III. Három- vagy többelemű földrajzi nevek

A harmadik csoportba azokat a neveket soroltam, amelyek egy nagyobb egységnek valamilyen kisebb részét jelölik, vagy amelyek egy másik földrajzi helyhez viszonyítanak. Tartalmaznak egy nagyobb egység kételemű neve mellett még egy vagy több köznévi tagot. A köznév lehet alapelem vagy megkülönböztető elem. A személynev az alap- vagy a megkülönböztető elem részeként szerepel.

1. Egyelemű személynev + köznév + köznévi alapelem: X Mihály-halomzug (28).

2. Egyelemű személynev + birtokos személyragos köznév + köznévi alapelem: X Mihály molna-halom (34).

3. Egyelemű személynev + -i képzős melléknév + köznévi alapelem: Ivánfenéki őrház (32: Iván főnői őrház); Gyulafoki dőlő; X Mihály-zugi hullámtér (16. 100); X Györgyikéri halom (4. 119).

4. Egyelemű személynev + -i képző + földrajzi név + köznév: X Káru-

lyi Tíkos-oldal (12. 23); X Károlyi Nagy-semlyék (13. 15).

5. Egyelemű személynév + -i képző + köznévfő + birtokos személyragos köznévfő alapelem: X Károlyi gát mellyéke (12. 78).

6. Családnév + féle + melléknév + köznévfő: X Kántor-féle erdősfített terület (17. 104).

7. Családnév + keresztnév + földrajzi névfő + -i képző + birtokos személyragos köznévfő: X Földi András páskomi földje (17. 236), X Nagy P. Imre korhányi földje (17. 236); Bak J. Mihály kengyelközi tanyája (17. 300), X R. Papp Sándor szigeti tanyája (17. 148), X Rácz András kuruttyolói tanyája (9. 108), X Tomka Mihály bikeri tanyája (17. 148), Török Mihály kuruttyolói tanyája (17. 94), X Vakarcs Lajos méhesi tanyája (17. 45).

8. Családnév + keresztnév + földrajzi névfő vagy ragos köznévfő + -i képző + köznévfő: X Gulyás Gáborné-féle kuruttyolói szántó (17. 223); X Hutter Konrád-féle háználi kocsmá (bt. 7).

9. Azonos alapelemű földrajzi nevek mellérendelt kapcsolatából alakult összefoglaló megnevezés: Mihály-Kurta-Mérges-zug (29).

10. Melléknév + személynév + köznévfő: Külső-Mihály-zug.

E rendszerezést és a számbavett nevek mennyiségét áttekintve, könnyen belátható, hogy a község teljes névanyagában nem elhanyagolható a személynévfő előzményt tartalmazó földrajzi nevek csoportja. A Körösladányhoz hasonló természeti adottságú településeken várható is a személynévfő nagy számú jelenléte a helynevekben. A viszonylagos egyenletes sík felszínnel, a kevés természeti képződménnyel szemben e vidéken nagy jelentősége volt a föld, az építmények birtoklásának, használatának. A község lakói -- az ott élő embereket és birtokaikat ismerve -- sok esetben a földtulajdonuk és tanyájuk, házuk, azok helyzete alapján tájékozódtak, és igazították el embertársaikat, vagyis jelölték a nagyobb területek kisebb egységeit. Különösen a XIX. század végén és a XX. század első felében nőtt meg ezeknek a neveknek a száma, a földosztások, a tagosítások és a tanyarendszer kialakulása után.

A pontos, számszerű és százalékos összehasonlításokat mellőzve, a feldolgozás egyszeri áttekintése után is azonnal kiviláglik, hogy a személynévfő tartalmazó földrajzi nevek csoportján belül a kételemű nevekből lényegesen több van, mint a másik két csoportban. Ezekben (egy kivétel-

lel) a személynévek a megkülönböztető elemek, a köznevek pedig az alap-
elemek. Az utóbbiak a jelölő, azonosító funkció legfőbb hordozói. A személynévek itt legtöbbször a zug, a dőlő és a tanya mellett állnak az azonos típusú földrajzi egységek egymástól való megkülönböztetésére.

Kiderült az áttekintésből az is, hogy a megkülönböztető keresztnévek a régebbi századokban voltak gyakoribbak, az utóbbi száz évben pedig a családneveket használták erre elsősorban.

A harmadik csoportban tárgyalt három- vagy többemű nevek többsége régi írásos anyagból került elő, tehát a hivatalos érintkezésben nagyobb lehetett a szerepük.

A kételemű nevek nagy részét még az idős emberek fel tudják idézni emlékeikből, de egyre kevesebben és kevesebbet használgják azokat. A legnagyobb mértékű csökkenés ezek között várható. Sajnos, a tájban végbement egyhangúsodást követi a névhasználat szegényedése.

FORRÁSJEGYZÉK

ORKMÁNYTÁRAK, HELYSÉGNÉVTÁRAK, FÜLDOLGOZÁSOK, TANULMÁNYOK

1. Magyarország helységnévtára. 1956. Bp., 1956.
2. É. Kiss Sándor: Révész Imre 1853. évi helynévgyűjteménye. Magyar Névtani Dolgozatok. 21. sz. ELTE Bp., 1981.
3. Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963.
4. Békés megye régészeti topográfiája. IV/1. A szeghalmi járás. Szerk. Bakai Kornél és Torma István. Bp., 1982.
5. Dr. Karácsonyi János: Békés vármegye története. I--III. Gyula, 1896.

LEVÉLTÁRAK, IRATTÁRAK ADATAI

6. Növedéknapló. Körösladány. 1879. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK). K 778.
7. Körösladány község tanácsülési jegyzőkönyve. 1836--1842. Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML). V. 322. A. a. 1.

8. Körösladány peres jegyzőkönyve. 1793--94. BML V. 322. A. a. 3.
9. Bírői feljegyzések. Körösladány. 1802--1869. BML V. 322. A. b. 1.
10. Testamentum-könyv. Körösladány. 1764--1840. BML V. 322. A. b. 2.
11. Körös-Ladány Helysége Prothocolluma. 1833--1870. BML V. 322. A. b. 3.
12. Liber Fundualis Possessionis. Körös=Ladány. 1822--23. BML V.
322. A. b. 4.
13. Liber Fundualis Possessionis. Körös=Ladány. 1824. BML V. 322.
A. b. 5
14. Körösladány közgyűlési jegyzőkönyve. 1855--1876. BML V.
322. B. a. 1.
15. Körösladány közgyűlési jegyzőkönyve. 1877--1884. BML V.
322. B. a. 2.
16. Körösladány publikációs könyve. 1932--36. BML V. 322. B. b. 135.
17. Körösladány község dobolási főkönyve. 1938. BML V. 322. B. b. 136.
18. A Harruckern-család levelei. 1412--1779. Magyar Országos Levéltár
(a továbbiakban: MOL). P. 418. 4. cs. Fasc. J 1--90.
19. A körösladányi Katolikus Egyház keresztelési anyakönyve.
II. 1827--71.
20. A körösladányi Katolikus Egyház keresztelési anyakönyve.
IV. 1891--1916.
21. A körösladányi Katolikus Egyház halotti anyakönyve. II. 1841--1876.
22. A körösladányi Református Egyház keresztelési anyakönyve.
VII. 1904--1917.
23. A körösladányi Református Egyház halotti anyakönyve. VI. 1888--1904.
24. A körösladányi Református Egyház halotti anyakönyve. VII. 1904--1933.

TÉRKÉPEK

25. A Hármás-Körös mentén húzódó Gyoma és Körösladány közötti gát térképe. 1822. MOL S 12. Div. XIII. No. 572.
26. Mappa ex Libens. Diventiculom Mehes. Praedium Fáás. 1788. BML T 48.
27. A II. József-féle kataszteri felmérés térképe. 653. Körösladány.
467--75. sz. 1787--1788. MOL S 77.
28. Huszár Mátyás: A Tisza mellékfolyói. A három Körös-ág egész folyása.
67. szelvény. 30--31. lap. 1822. MOL S 80.

29. Körösladány község kataszteri térképe. 1916. OSZK, 1880/1--2. TK.
30. (A Harruekern domínium térképe). Év nélkül. BML T 47.
31. Hitbizományi birtok, Fás. 1909. BML T 115.
32. Sebes-Körös vízrajzi térképe. Év nélkül. BML T 134.
33. Gönczy Pál: Békés megye térképe. 1888. BML T 232.
34. Ivánfenéki Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat átnézeti térképe.
Év nélkül. BML T 252.
35. Békés Vármegye közúti és kőhánya térképe. 1918. BML T 233.
36. Magyarország területén alakult ármentesítő és belvízszabályozó társu-
latok átnézeti térképei. XVII. szelvény. 1892. BML T 254.
37. Békés vármegye térképe. 1903. OSZK TK 1880./1--2.
38. A Sebes-Körös helyszínrajza. Év nélkül. Körös Vidéki Vízügyi Igaz-
gatóság, Gyula (a továbbiakban: KVVI).
39. Sebes-körösi Társulat árvédelmi helyszínrajzai. 1890 után KVVI 1387.
40. Ivánfenéki Ármentesítő Társulat védtöltésének helyszínrajza.
Év nélkül. Országos Vízügyi Levéltár VI. 11. 2.
41. Körösladány átnézeti térképe. 1901. KVVI 631. 2.
42. A Körös-vidék turistatérképe. Kartográfiai Vállalat. Bp., 1986.
43. Körösladány szelvényezése az első katonai felmérések alapján 1783.
Hadtörténelmi Térképtár B. IX. a. 527. Coll. XXII. Sect. 23.,
24., XXIII. 23.
44. Losonczi József: A Hármas-Körös és Berettyó vizeinek földtérképe.
1806.

IRODALOM

1. BENKŐ Loránd (1947): A Nyáradmente földrajzi nevei. MNyTK. 74. sz.
(1947).
2. INCZEFI Géza (1970): Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata.
Akadémiai Kiadó, Bp., (1970).
3. KÁZMÉR Miklós (1957): Alsó-Szigetköz földrajzi nevei.
MNyTK. 95. sz., (1957).
4. LŐRINCZE Lajos (1967): Földrajzi neveink élete. Magyar Nyelvjárások
XIII. 3--27. Debrecen, (1967).

5. J. SOLTIÉSZ Katalin (1979): A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979.
6. SZABÓ T. Attila (1940): A személynevek helyneveinkben. Műny. II. 81--123.

ABSTRACT: (Personal names in the geographical names of a Hungarian village, Körösladány) Like in other similar villages, many of the geographical names have had antecedents of personal names. Because of the relatively plain surface with few striking and lofty formations, the names of the owners and proprietors had a great importance. People orientated after the owners' names of the houses, buildings and manors.

The majority of these geographical names consist of two parts: a personal name and a common noun. Centuries ago christian names and in the last hundred years mainly family names were used to nominate certain territories and objects.

After the redistribution of landed property and organizing the co-operatives, there is no need of using the traditional geographical names any more, which makes the terminology unvaried and monotonous.

V. RAISZ RÚZSA

IRÁNYZATI ÉS STÍLUSJEGYEK BABITS "A GÓLYAKALIFA" CÍMŰ REGÉNYÉBEN

KÁROLY SÁNDOR bizonyította be meggyőzően 1977-ben, az Ady-centenárium alkalmából írt tanulmányában (KÁROLY 1977), hogy Ady prózája és lírája egységes, nyelvben, stílusban, tematikában egyaránt. "A próza és a vers Adyja ugyanaz. Ugyanaz a szenvedély, élet, sors jelenléte mindkettőben" -- írja. Nem minden költő életművében van ez így, de ha elolvassuk J. SOLTÉSZ KATALIN Babits-könyvét (J. SOLTÉSZ 1965), annak többek között az is érdekes tanulsága, hogy Babits lírai és szépprózai műveinek stílusában számos könnyen kimutatható hasonlóság fedezhető fel, nemcsak a szóhasználat és a mondatfűzés tekintetében, hanem a képek alkotásában, sőt néha még a hangszimbolika és a kifejező hangváltozások megjelenésében, az alliteráció kedvelésében is. Szóképek meglehetősen nagy számban fedezhetők fel Babits prózai alkotásaiban is, és néhol feltűnő a regények egy-egy képének egyezése valamelyik lírai vers szóképével. A "Kártyavár" c. regényben -- írja (J. SOLTÉSZ 1965. 316.) -- ugyanúgy festi a villamos robogását, mint a "Haza a telepre" c. versben; "A gólyakalifa"-ban megjelenik a vele egykorú "Atlantisz" egy hasonlata ("A tenger, mint egy óriás szerpentintáncosnő, ütemre zilálta bőséges, végtelen, áttetsző selymeit." Az "Atlantisz" részlete:

"a halál ... áttetsző üngben mulatoz, követve a víz ütemét.

Játszik selyem kék fordraival és táncos ős ütemére

szerpentin táncosnő gyanánt az óceáni zenére." /i. m. 292./);

az "Elza pilóta" háborús víziója a háborúellenes Babits-költeményekkel rokon (i. m. 289.) stb.

Ilyen alapon feltételezhetjük, hogy a Babits-költemények eszméi és gondolatai, valamint különféle irányzati és stílusjegyei fellelhetők a szépprózai alkotásokban is, bár az irányzati és stíláriis jellemzők bizonyára kisebb számban, a műfaj jellegéből következően kevésbé sűrűn.

"A gólyakalifa" című, 1913-ban megjelent, tehát az első Babits-ver-

seskötetekkel egykorú regényt (Európa Kiadó, Bp., 1957. 7--133.) ebből a szempontból végigolvasva feltűnik, hogy a regény nyelve rendkívül gazdag, a részleteket, árnyalatokat finoman, hangulatkeltően érzékelteti, "elegáns és szellemes, ideges és érzékeny, élvezeteg és érzéki, finomságokra és ritkaságokra vágyik, szigúan személyes élményekből, a magány és intimitás tapasztalataiból, a túlfinomult érzékek és idegek észleleteiből indul ki. (HAUSER 1980. 33.) Az idézett jellemzést a szerző általában az impresszionizmusra érti, jól illik azonban "A gólyakalifá"-ra is. Mellett nyelvi ábrázolásmódjára jellemző bizonyos összerosódottság, nem dolgozik az író éles kontúrokkal. Ez az utóbbi sajátság impresszionista hatást kelt.

Az említett "összerosódottság" a regény egyik szövegszerkezeti jellegzetességén figyelhető meg. A párhuzamosan futó kettős cselekmény: az egyik, a "valóságbeli" -- Táborny Elemérnek, a gazdag, művelt, tehetséges, mindenki által kedvelt úrifíúnak, a másik az "álombeli" énjének, a néven nem nevezett, nyomorgó, szerencsétlen sorsú asztalosinasnak, majd írnoknak a története. A "két" cselekmény váltásai az ellentét szövegszervező elve által szövegegységekre bontják a regényt, ezek az egységek azonban a határaikon nem különülnek el egymástól mereven: összefolynak a határvonalak. A regénynek a "határookra" eső szövegrészeiben gyakori az úrifíú és a szegény írnok "személyének" mondatonként való cseréje, ezekben fordul elő gyakran az első és harmadik nyelvtani személy felcserélése. (L. pl. a 89, 98--99. stb. lapon.)

A szövegsajátság, amelyet összerosódottságnak neveztem, kezdetben -- a 2--6. részben -- a "valóságos" és az "álombeli" jelenetek széles határsávjain jelentkezik, a jelenetek egyébként éles ellentétben állnak egymással, a 7. résztől azonban a két ellentétes világ egyre inkább egymásba fonódik, s végül már szét sem választhatók egymástól.

A szövegszervezés fő elve, az ellentét természetesen fakad a cselekménybonyolítás módjából, jóllehet maga a cselekmény nem Babits leleménye: régi mese -- a színes mesevilág iránti vonzalom, annak felhasználása korábban a romantika, majd a századforduló modern irányzatai körében nem ritka, különösen a szecesszió kedvelte a mesei színeket.

Az elbeszélő nézőpont a regény szövegében úgy változik, hogy Táborny Elemér és névtelen álombeli énje egyaránt egyes szám első személyben be-

széli el élete történetét, így a szövegnek egészében monológ, helyenként, mivel a hős asszociációi merészen követik egymást, belső monológ jellege van. A "két" főszereplő egyéniségének, környezetének, életkörülményeinek, a velük való történéseknek ellentétes, de párhuzamosan futó ("ellenpontozó") volta ellenére, sőt a részek -- később bemutatandó -- bizonyos stílusbeli különbségei ellenére stiláris egységesség jellemző a regényre. A személyváltások alkalmából Táborny Elemér egyes szám, harmadik személyben említi álombeli megfelelőjét, és viszont. Ezeket a személyváltásokat az átképzeléses előadás egy sajátos válfajának tekintjük. "Csúnya voltam (valóban, ebben az életben csúnya voltam), nőket nem ismertem, és pénzem nem volt: így érzékiségem sötét, magányos, éhes érzékiséggé vált, mely örökké gyötrött, mintha két lekötözött barmot éles ösztökével ösztökélnék.

S jaj, a tiszta és nemes Táborny Elemérnek álmaiban legdurvább, legutálatosabb vágyak, a lepperverzebb gondolatok lappangtak.

Minden, minden borzasztóan összevágott. Kísérteties pontossággal illeszkedtek két életem legkisebb mozzanatai egymás fölé." (87. l.)

"Bementem a hivatalba, és ledőltem a ripszdiványra. Vasárnap volt délfele: üres volt minden. Émelyegtem, és a kényelmetlen, nem fekvésre szánt kanapén alig tudtam elaludni. De aztán elaludtam.

Elemér pedig nemcsak egész éjjel: egész nap is aludt a vonaton, közbe-közbe mindig felriadva. Estére Velencébe értem, hajóra szálltam.

(100. l.)

"Egy kis időre elszenderültem, és most a díjnok ébredt fel a kényelmetlen hivatali diványon. Rögtön ki kellett rohannia: az ő gyomra is fel volt keverve a részegségtől. Aztán ledől megint, buta, boros álmokra. Ekkor Elemérnek kellett kirohannia a fedélzetre." (101. l.)

"Etelka olyan bizalmasan néz rám nagy bársony szemével. Hosszú pillái a lelkeket cirógatják. Ezeknek a pilláknak árnyékában el tudnám tölteni az életemet.

Aznap -- vagy vasárnap -- hogyan mondjam ezt? a díjnok a hivatalban, a tollat rágva, elgondolkozott. Eszébe jutott kínos gyermekkor, az anyja, az asztalosműhely, mindaz, amit elhagyott. Milyen iszonyúnak lükt fel akkor minden, pedig bizony ott kellett volna maradnia, önállóságra vergődni, meggazdagodni lassan, mint más iparos, megházasodni. És akkor meg-

átkoztam Táborny Elemért és elő-elővillanó, csábító, csalo álommal, mely elégedetlenségekbe, vágyakba, félelmekbe és bűnökbe vitt." (110. l.) Stb.

Említettem már, hogy a regény "két" egymással kontraszthatásban lévő, "ellenpontozó" cselekménye ellenére is egységes, s a Babits-versekkel rokon stiláris tekintetben. Az egységesség mellett érdekes különbségek vehetők észre a "valóságbeli" és az "álombeli" jelenetek szövegrészei között. Olyan, mintha a stílus támogatná, saját eszközeivel is sejtetné azt, amit a szereplő néha, szóval is kimond: melyik hát, az "igazi", és melyik az "álombeli" élet, illetve: a rút, rossz "álom" a valóság, s a gyönyörű, simán folyó "valóság" az álom. "Elemér élete, gyermekkori világa egyértelmű, szinte minden ellentmondástól mentes. Már ez jelzi, hogy tulajdonképpen nem is valóságos világ ez, hanem nem-valóságos, az álomvilág teljesen valószínűtlen egyértelműségével csillogó valóság" -- írja FARKAS FERENC Babits-tanulmányában (FARKAS 1978. 68); az álom--való, álom--élet motívum jelentkezik itt, mint a XIX--XX. század fordulóján sok más költő művében, sőt már az 1849 utáni költői alkotásokban. A századforduló világának ellentmondásossága, az élet dekadens szépsége és sejtelmessége, megoldhatatlan ellentmondásossága fejeződik ki finom művészséggel, amit bizonyos stiláris eszközök "ellenpontozó" szövegbe szerkesztésével is támogat a költő.

Ilyen színnevek és színmegjelölések szövegbeli előfordulása. A kontraszthatás felfedezhető a szövegrészekben.

A "valóság" -- Táborny Elemér környezetének -- "képeiben" az arany, ezüst színmegjelölés, a fehér; a pasztell színeket és a halvány átmeneti színeket (rózsaszín, szürke, ezüstsziürke, kékesfehér, sárgászöld) jelölő szók és a határozatlanabb színmegjelölések (sötét, halvány) gyakoribbak; az írrok "álombeli" történetében jobbára a piros, zöld, sárga, kék erőteljes, tiszta színei fordulnak elő, érdekesen, stiláris eszközzel erősítve a "valóság" álomszerűségét (mégsem elmosódott voltát), és az "álombeli" környezet vaskos, naturális jellegét egyfelől, másfelől pedig a "valóságos" környezet túlfinomultságát és az "álom" durvaságát.

A vörös és a piros ott jelenik meg Táborny Elemér történetében, ahol a cselekmény szerint énje és egyénisége egyre jobban összemosódik a gyűlölt írrokéval. A vörös és a piros az érzékiség, a vadság és a láz színe a tartózkodó, mindenben banálistól irtózó Babits szövegében.

A kisebb szövegegységen, illetőleg mondaton belüli színkontraszt a nagyobb érzelmi átélést jelző és tragikusabb részekben jelentkezik: "Itt a halál lakik, fehér márványok és fekete ciprusok." (75. l.)

"És az élete mind vörösebb és lázasabb. Eleméré pedig most szürke és magányos..." (103. l.)

A színnevek többféle, sokszor erősen eltérő, olykor szimbolikus vagy allegorikus értelmet kapnak. A szürke nemcsak a színtelenség, jelentéktelenség hordozója (l. a fenti idézetben), hanem a választékos, finom környezetet, ízlést is festheti; pozitív hangulati tartalmú szinonimája, az ezüst pedig a regény leggyöngédebben ábrázolt alakjának, nennének vezérmotívumként fel-felbukkanó színe.

A fekete -- amely egyébként a "valóság" és az "álom" szövegrészeiben hasonló arányban fordul elő -- negatív hangulati hatása mellett (a gyász, a halál jelzésére, l. fenti) igen alkalmas a déli temperamentum és a déliesen erőteljes színkontraszt kifejező bemutatására is: "Leányok jöttek, magas, karcsú munkásleányok aranybarna fürttel, fekete szemekkel, nagy, rojtos fekete keszkenőben." (74. l.) Stb.

A századforduló irányzatainak (az impresszionizmusnak, az expresszionizmusnak, a szimbolizmusnak) kedvelt kifejezőeszközei a színek -- az irodalomban a színnevek --; Babits színkultuszát mutatja, hogy jellegzetes, egyéni képzett szavai alapjául is választ színnevet, a regényben ilyen a barnáskodtak igealak (idézi J. SOLTÍSZ 1965, 155.) és a narancsos melléknév (uo. 157. l.).

A stiláris kontraszt további forrásaként Babits a nyelvi rétegekben rejlő ábrázolási, környezetfestési lehetőségeket használja fel. Iábury Elemér világának leírásában -- akár az elbeszélő, akár a szereplők szövegét nézzük -- a legválasztékosabb, legigényesebb irodalmi nyelvi szókinccs jelenik meg, emellett helyenként a szalonnyelv kifejezései bukkannak fel: bonne (10. l.), donzsúan, toalett ('öltözék') (66--67. l.), szalon (72. l.), parfüm (108. l.) stb.

Az inas, illetve a nyomorúságos díjnek létének jelzéseként fellelhetjük a vulgáris, sőt durva szavakat, kifejezéseket: "Hozzáállítottam a subickoláshoz" (24. l.) -- "Ne kertelj, apukám. Hát mennyivel akarod kezdeni, drága apukám (50. l.) nem családtag férfi, fiatalember lekezlő megszólítására -- "hentereg, mint a disznó" (23. l.) -- "fene a pofád-

ba", "te disznó" -- "te tetves" (24--25. 1.) "Nagy röhögés volt" (25. 11.); az argó szavai: -- Mit rontod az én gseftemet? -- rivalt rá. -- Te kitanítottad az én palimat? ...

-- Jobb lesz, add meg az ötven vasamat -- morgott vissza a másik.

-- Most megfroclizlak a tyúkomért." (51. 1.); káromkodások: "A Krisztusát annak a kölyöknek" -- Az apád istenit" (23. 1.); nyelvjárási alakok és tájszók: ümög, vóna, vánkosciha stb. A nyelvi rétegek szavai mint környezetfestő szavak a regény megjelenítő realizmusához járulnak hozzá, helyenként naturalista színeket is keverve a palettára.

Hasonlóképpen sajátos szövegszerező szerepet kapnak a regényben a szóképek és hasonlatok: használatuk, előfordulásuk feltűnően különbözik a "valódiságbeli" és az "álombeli" részekben, erősítve e részek stiláris ellentétét anélkül, hogy az átmenetek elmosódottságát befolyásolná vagy megszüntetné.

A metaforák, szinesztéziák, hasonlatok adta finomság, színpompa, érdesség a Táborny Elemér (valóságosnak mondott) életét ábrázoló szövegrészeket jellemzi, stiláris eszközzel ismét alátámasztva azt, ami a szövegben szóval is megfogalmazódik: talán ez az álom, és az írrok szürke, nyomorult élete a valóság. Ugyanis az írrok életfolyását ábrázoló részekben ritkábban akad egy-egy metafora vagy hasonlat, a Táborny Elemér történetét továbbvivő részleteket pedig gyakran díszíti, kifinomulttá, sőt túlfinomulttá, dekadenssé, álomszerűvé teszi a benne fel-felvillanó kép. Egyedül a metonímia, illetőleg az azzal rokon szinekdoché gyakoribb az "álombeli" szövegrészekben, mint Táborny Elemér történetének leírásában; hozzátehetem még, hogy az előforduló metonímiák általában köznyelvi eredetűek és hatásuk: szinte nem is érzékeljük képi mivoltukat.

E képek egyébként általában nem tartoznak a bonyolult, többszöri síkváltással létrejött, kombinált képek közé, érzékenységük, kifinomultságuk a fogalmak sajátos kapcsolódásának tudható be. A képeket alkotó szavak tárgyi tartalmuk szerint emelkedettebb, a mindennapinál éteribb -- ezért is álomszerűbb -- valósághoz tartoznak.

Ide vonható metaforák, megszemélyesítések:

"Mert az egész világ egy kép volt nekem, egy gyönyörű kép, és sokszor arra gondoltam, hogy csak álomkép az egész..." (18. 1.) "Az édes alvás, a vigasztaló, gyógyító dajka rém és ellenség volt nekem." (103. 1.)

Egyik-másik kép anyagát a művészet, a kultúra területéről veszi, fokozva a szöveg finom választékosságát, a századfordulóhoz kötve a művet: e korszak irányzatai -- az impresszionizmus, a szimbolizmus, a szecesszió -- azzal is megéreztettkék művészelkedvelésüket, esztétikai érzékenységüket, hogy képeikben gyakorta megjelentek a művészet tárgyai, fogalmai: "A szemei különösen távol álltak egymástól, s maga a gondolatlanság adott nekik mélységet, valóban ő szfinksz volt titok nélkül, medalion ereklje nélkül." (96. 1.)

A természeti tájnak művészi tárggyal -- a 18--19. században, a rokokó, a biedermeier korában divatos ábrázolási móddal -- való azonosítása a szöveg elvont, álomszerű jellegét erősíti:

"Édes, gondosan kivágott árnyképet mutatott a táj. Különös kék papirosra volt ragasztva ez a sziluettkép." (20. 1.) Stb.

Az asztalosinas-írnok nyomorult világát, sivár "álombeli" környezetét vaskosan reális metaforás összetételek festik: "De távol előttem kéményerdő hajlott nagy füstlombokat ..." (48. 1.)

A szinesztéziák ismét a gazdag, művelt környezet biedermeieres finomságát mutatják:

"De a legezüstösebb a lelke volt, a hangja a lelke csengése, a mosolya a lelke fénye. Nekem úgy tetszik, mintha még a neve is, ahogy otthon hívták, a nenne szó ellenállhatatlan halk ezüst fények és csengések képzetét idézné fel..." (11. 1.)

Velence mesevilágát éreztetik meg:

"a napsugár halkan csobogott rézsút a pínia csúcsára." (75. 1.)

Az Accademia Galleria képein "a régi festékek ezüstszerű csöndje". (73. 1.)

Táborny Elemér környezetét, világát érzékeltető hasonlatok anyagához a költő sokszor merít a kultúra élményvilágából:

"Ez aprófürtös, rózsaszínű virágokat hajtott, és keresztül-kasul belepték a méhek, és az egész bokor zengett, mint egy templomi orgona." (10. 1.)

"A tenger, mint egy óriási szerpentintáncosnő, ütemre zilálta bőséges, végtelen, áttetsző selymeit." (71. 1.) (Vö. Bev.)

"Valóban olyan volt ő, mint a Csönd tündére..." (73. 1.)

"Kicsiny, színes és ritka volt a kert, mint egy ritka drágakő ezen a nagy ékszeren, Velencén" (75. 1.)

"A tarkaság, a színes fény, a zene, szép női formák elfedték az emlékeletet, mint ahogy a lepedőre vetített kép elfedi a vászon pecsétjét, szennyét." (95. 1.)

Máshol a művelt Tábornok Elemér vergődését ábrázolják a műveltségi hasonlatok:

"S úgy váltogatta egyik életet a másikat, éj a napot, mint a laterna magica gyorsan ide-oda tologatott képei váltják egymást. Elaludtam, és elpattant Tábornok Elemér egész élete, mint a kép a vásznon: másik kép jelent meg. De ezek a képek nem maradtak külön: utószíneket hagytak egymáson, ezzel elrontották egymás színhangulatát, és az egész élet olyan volt, mintha két zenekar különböző zeneműveket egy bozasztó hangzavarrá összejátszana." (93. 1.)

Babits lírai költeményeinek jellegzetes nyelvi megoldásai itt az epikai szövegtagolás szolgálatában állnak, s az "álom" és a "valóságos" élet szövegegységeinek elkülönülése -- szimbolikusan értelmezve -- "Babits felfogásában az élet és a művészet két egymásnak teljesen ellentmondó világot" jelenti (FARKAS 1972. 72.), jelzi a századelő életérzését, a belső világba való menekülést, azt a hangulatot, melynek hű kifejezéséhez hozzátartozik a disszonancia, annak a felismerésnek eredményeképpen, hogy az élet csak a gyermeki képzeletben árnyéktalan idill és zavartalan harmónia.

A regényt tehát nem sorolhatjuk egyértelműen a századelő egyik irányzatába sem: többféle irányzati jegy fedezhető fel benne. Fantasztikum, a hasonmás-motívum feldolgozása romantikus vonás (RÁBA 1983. 94.), az úri környezet festése, a műveltségi motívumok szecessziós, impresszionista hatásúak, impresszionista vonás (mint fentebb utaltunk rá) szövegszerkesztésében is fellelhető. A regény néhány motívuma mögött pedig olyan bonyolult többértelműség, mély tartalom húzódik meg, amely a szimbolista lírához közelíti a mű e részleteit.

I R O D A L O M

1. FARKAS Ferenc (1972): A kettős viszonyulás kérdése Babits Mihály életművében. It. LIV. 63.
2. HAUSER Arnold (1980): A művészet és az irodalom társadalomtörténete. Gondolat.
3. KARDOS Pál (1972): Babits Mihály. Gondolat.
4. KÁROLY Sándor (1977): Ady prózája és lírája. Nyr. 1014.
5. RÁBA György (1983): Babits Mihály. Gondolat.
6. J. SOLTÉSZ Katalin (1965): Babits Mihály költői nyelve. Akadémiai Kiadó.

Abstract: (Stylistical characteristics in Mihály Babits's novel entitled 'A gólyakalifa' <The stork-caliph>)

The textual analysis brings the structural principles into connection with the characteristic features of the style starting from the fact that the two contrasted spheres of the novel differ in their style. The study deals with the correspondence of this novel and the early poetry of Babits, finds common motives between the fin de siècle and the beginning of this century, and demonstrates the great variety of the stylistical features.

D. BERENCSI MARGIT

IMPRESSZIONISTA ÉS EXPRESSZIONISTA VONÁSOK SZABÓ LŐRINC
FÖLD, ERDŐ, ISTEN CÍMŰ KÖTETÉBEN

Az 1922-ben megjelenő "Föld, erdő, isten", a költő első kötete, gazdag életművének nyitánya. Még nem mutatja a szerző kiforrott, nagy egyéniségét, de már megsejteti velünk a későbbi virtuózt, egy újfajta költői nyelv alakítóját. A Nyugat -- sokszor -- halk, fojtott, csiszolt lírája mellett Szabó Lőrinc keményebb hangú, harsogóbb színű, nyersebb szókincsű s heterogén témájú versekkel jelentkezett.

" A Föld, erdő, isten mindenekelőtt természetlira. Főként a kötet első része elevenít meg bukolikus világot. Szépségkultusz ez is, igen különbözik azonban a századelő eszményétől, mely a szépet a művészetben és a lélek hangulataiban találta meg. A fiatal Szabó Lőrinc a vegetatív létben, az érzékelt világban találkozik a szépség örömeivel..." (RÁBA GYÖRGY: Szabó Lőrinc. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. 15--16.)

A kötet ihletője elsősorban az az elvágyódás, amely a szerző első válságainak megélése nyomán keletkezett. A versekben már kibontakozik előttünk a Szabó Lőrinc-i életmű néhány jellegzetes vonása: az ösztönélet utáni vágyakozás, az erotizmus, az elégedetlenség, a napi robottól, a várostól való menekülés, a harmóniakeresés, és felfedezhetjük bennük az elmentétek költőjét, nemcsak a tematikában, de a szemléletben, formai megoldásokban is. Ennek bizonyítéka pl. az is, hogy az antikizáló -- sokszor eszményítő -- hangulatú, stilizált világképen mindig áttör a költő egészséges életfelfogása, materiális közvetlensége: "A természet és a külső valóság itt is kétarcúvá válik, az idilli és a nyomasztó tárgyak, jelenségek megnevezésével. A bukolikus díszlet gazdagsága tárul elénk az örök természet tárgyainak leírásában. A díszletek a költő törekvésében egyénített tájképpé, szinte megidézhető jelenetekké állnak össze legsikeresebb verseiben." (KABDEDŐ LORÁNT: Szabó Lőrinc lázadó évtizede 1918--

1928. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1970. 123.).

Szabó Lőrinc realista ábrázolásra való törekvése azonban nem mentes a panteista életörömtől, a zaklatott, expresszionista, rapszodikus hangoktól, s a természetbe olvadás impresszionista érzésétől és ábrázolásától. Szabó Lőrinc nem impresszionista költő (expresszionistává pedig később válik egy rövid időre), első kötete sem az, de életművében, elsősorban a Föld, erdő, isten, a Tücsökgene és a Huszonhatodik év egyes darabjaiban kimutatható néhány impresszionista és expresszionista sajátosság. Ezek a vonások egyrészt gazdag magyar és világirodalmi ismereteinek ösztönzésére, az előtte járó nemzedékek formaalakításának eredményeire vezethetők vissza, másrészt pedig a költő lelki alkatából is adódnak. Igaz, hajlamai sokkal közelebb állnak az expresszionizmushoz, de őriznek néhány impresszionista vonást is.

Szabó Lőrinc személyes ismerősei, barátai, a róla szóló tanulmányok, monográfiák szerzői gyakran emlegetik kielégíthetetlen kíváncsiságából fakadó, szenvedélyes érzékelési vágyát, környezete iránti érdeklődő, túlérzékeny természetét. Rá leginkább vonatkozik T. LOVAS RÓZSÁNAK a következő megállapítása: "Az impresszionista lelki alkat szenvedélyesen hajszolja az érzékelés szenzációit, s gyakran nagy élménnyé fokozza a legapróbb, legszenbetűnőbb benyomást is, mely őt érzékén át hull a lelkébe." (A magyar impresszionista költészet stílusformái. Bp. 1944. 4.)

A "Föld, erdő, isten" írója az egész világot bekapcsolja vérkeringésébe, idegrendszerébe. Nagy életszomjúsága az érzékelés élményének hajszolására készteti. Nyugtalan szelleme, lázadása és életöröme vezet el a valóság erotizált szemléletéig, a természet tökéletes birtokba vételéig. Nem a kisember szürke élete vonzza, hanem a kikapcsolódás lehetősége, az új kalandok, a titkos vágyak teljesülése. A városból, a társadalomból kiábrándult költő úgy menekül a természet idilli tájaira, az ott föllelt szépségek magasabb rendű értékeihez, hogy egygé válik velük: a föld s a fű íze ereimbe ivódott (I.); És a föld csírái / kikelték bennem: .../ meztelen tölgyek izma / feszül karomban, (XXXIII.); Csontjaimat záporok könnye mossa / fehér kövekké, húsból kövér / hangyák zsi bongnak elő, hangom esti / tücsök dalában őrzi bánatom (XXXVII); oly mély gyönyörre / sűrűsödik az élet, hogy ilyenkor / hajam az erdő ruganyos hajával / összefolyik, karom ölelve nő a / kék láthatárba, mellem eke

vérzi, / hangom a szél dala és az örök Nap / az én szememből nevet a földre. (II.)

A fenti idézetek jól mutatják azokat az expresszionista és impresszionista hangulatokat egyesítő megszemélyesítéseket, amelyeknek nemcsak magas számbeli arányára figyelhetünk fel, hanem különleges funkciójára is. Nekik köszönhető, hogy a természet a kötetben nem mindig díszlet, nem merev dekoráció csupán. Hiszen a környezet igen sokszor aktív szerepet vállal a költővel való kapcsolatban. Az antropomorfizáció által felnagyított jelenségekben elsősorban a mozgás, a változás erősödik fel. De a dinamikus, művészileg ábrázolt világba beleérezzük Szabó Lőrinc szenvedélyes érzékelésének legfinomabb velejáróit, s megismérvük az érzékelésén átszűrt természet- és társadalomszemléletét. A versbeli környezet úgy él, cselekszik, érez, ahogyan a költő. A felületek mögött az ő erősen felfokozott, izgatott lelkiállapota rejtőzik. A megelevenítés, a túlméretezett élet rajza itt tehát több, mint illuziótermő hangulatforrás: az ábrázolt természeti jelenségekben az író belső világára, lelki tájaira ismerünk.

Az antropomorfizált környezet ábrázolása sokszor látomászerű, különösen azokban a versekben, amelyeknek egy részén vagy egészén végigvonul a megszemélyesítés. Az impresszionista hangulati emlékek felidézését csendes, hangtalan, álomszerű jelenet teszi lehetővé: a hegy is / elfüggönyözte kék arcát és a nádas / eldajkálta a síró szeleket. / Jött a sötétség...Reszkető keze / megtapogatta a kunyhóm falát, / nagy árnyakat bontott ki és bemászott / udvaromra a kerítésen át. / Ott megpihent; aztán anyagtalan / testével óvatosan eltakarta / az ablakokat, a kereszleket, / s hogy megmérgezze csillogó vizét, / vén kutunkba is leereszkedett... / Már félni kezdtem; de a hegytetőkön / előgurult a Hold... S ím: a halott- / fehér fényben fekete bivalyok / ballagtak át a szétfolyó mezőkön. (IV.)

A "Föld, erdő, isten" világa sokszor megtelik szubjektív hangulattal, egymásba kuszálódott, érzéki érzetekkel. Észrevehetően megszapornak a kötetben a szinesztétikus képek, amelyeket igen gyakran -- a mindent átlelkesítő -- megszemélyesítésekkel kombinál a költő. Ezek arról is tanúskodnak, hogy Szabó Lőrinc teljes föloldódással érzékeli a természetet, ám expresszionisztikusan rögzíti a pillanatnyi élményeket, benyomásokat. Különösen gyakoriak a látási, hallási és a tapintási élményt közvetítő szinesztéziák. Illuziót keltő érzettompítást azonban ritkán talál-

lunk bennük. Az érzéki hatás erős, éles, határozott. Legszembetűnőbb a színesztéziáknak a költő mohó vágyára, érzékelésének intenzitására utaló funkciója: Örömmel szívtam föl ajkad illatát (VIII.); szemeid éles vil-
lanya lelkemig fénylik (XII); távoli dombok / olvatag / éneke én vagyok:
/ ... visszhang vagyok én: magam / visszhangja, rugalmas / színek kaca-
gása (XII.); Ő édesítette agyamat hajnali rétek szagával: (I). zenében
úszik minden, mit a szem lát, / hogy e forró és nedves ragyogásban / le-
vedlik rólunk az ember magánya (II.); a kilátóról kék, zöld, piros és
arany foltokat ittak fel / szomjas szemeink: (XI.)

Az álszínesztéziák is szervesen beépülnek a kötet egészébe. Bonyo-
lult lelkiállapotok, többnyire diszsonáns érzések érzékletes kifejezői.
Csak elvétve idézik az idillt, a harmóniát. Igen gyakran a befelé forduló
költő magányát, vergődését, reménytelenségét érzékeltetik. Intellektuális
funkcióban ritkán találkozunk velük, itt sokkal inkább emocionális jelle-
gük dominál: a dac és a vád / fekete céltalansága után / a megértés nap-
fénye homlokom. (XIII.); örök szomorúság borzong benned (XVII.); a vissz-
hang...nem akarta napfényes örömmel visszamondani neved, (XIX); A sápadt
csüggedés / fegyencei vagyunk. (XXX.); nehéz harag hömpölyög nap-szemé-
ben. (XVI.); Engem gúnyol e szikrázó derű (XXIII.).

Az impresszionizmus és az expresszionizmus közös hatását mutatják a
kötet színnevei. Ezek részben megegyeznek a jól ismert impresszionista
színsorral. A költő közülük leggyakrabban a következőket használta: a-
rany, fekete, kék, vörös, fehér, zöld. A többi szín -- előfordulásuk cse-
kély száma miatt -- elhanyagolható: pl. a barna és a szürke. A látás örö-
me, a hangulatiság uralja a színkezelést. A színnevek csaknem kizáró-
lagos minőségjelzői funkciója is dekoratív hatásukat erősíti. De Szabó Lő-
rinc éles, határozott kontúrokkal dolgozik. Elmosódott, hálvány színekkel
alig, még árnyalatokkal is ritkán. A két leggyakoribb szín, az arany és
a fekete, a kötet centrális szerepű fogalmait szimbolizálja. Tágabb érte-
lemben egymás antonimáinak is felfoghatók. Az arany az elérhetetlen
messzeség, a fefokozott vágyak, az öröm, a szépség, a testi gyönyör érzé-
keltetésére szolgál, a fekete viszont a valóság, a félelmetes természeti
és társadalmi erők, a nyers ösztönök jeképeként szerepel. Elvontan bár,
mégis az utóbbi színben tömörült a költőben felhalmozódott feszültség,
szorongás és elégedetlenség. A kitörni készülő indulat több helyen is az

expresszionista Kalibán nyitányát jelzi: Légy hű isteneidhez, s rád mosolyog arany / szemével --...Uránia! (XXXVI.); Arany szigetéről tért vissza a kedvesem, / ...hajában hűt arany csillagot hozott nekem. (VII.); testvéri csókod égő / arany kardokat mártott ereimbe. (VIII.); darózsak arany pontjai / szikráznak virágról virágra. (XXVII.); ...csak dolgoz-
zanak / a fekete fejszék: a porba hullt / tagokból vér nem dől, (XXX.); köröskörül tanácstalanul nyargaltak a fekete folyamok / és félelmükben megrepedtek a tavak tükrei (XXXI.); Iorzonborz fekete állat, iszonyú karokkal, iszonyú fekete medvekarokkal, / fetrengtem a jajgaló fűvön. (XXXIV.)

A kötet egésze és nagyon sok verse nemcsak tartalmilag, de színkezelésében és nyelvi megoldásaiban is kontraszt hatásra épült. Ehhez elsősorban a színeket felidéző (de nem megnevező) szavakat használja fel a költő. Különösen sokszor szerepelnek a világos tónusokra, az éles vagy vakító fényjelenségekre utaló kifejezések: fény, fénylik, ragyog, szikrázik, ég, lobog, csillog stb. Feltűnően gyakran alkalmazza a felsorolt igék melléknévi igeneves származékait is. Ezeket bátran tekinthetjük kulcsszavaknak. Az erős fényeffektusokat többnyire változatos hangjelenségek kísérik. Együttes hatásuk a világossági fokozatok erősítésére szolgál. Egyszerre felhőkig harsant a lúz (XXXI); zengett a nap és gyémántokat szikrázott a sercegő homok (XI); Oh, csak az én hitem dobog a fényben, lobog a szélben (XII.); arany szigetek a szikrázó csillagok. (VII.); lobogó hajad új napként körülzuhogott (XV.);

A nappal ragyogó fényeit nem ritkán a közeledő éjszaka sötétedő színeivel ellenpontozza a költő, s a hangok zengését, az érzelmek tombolását is felváltja az elhalkulás. A színek halványabbak, megsűrtebbek. Csendes, szelíd, már majdnem álomszerű a hangulat: A délután bizlató zöldje elsápadt, / a friss vadrózsa összecusukta bimbóit, / az ibolyák szemében árva könny égett: / kedvem veled szállt, s tehetetlen, új bánat húzza elgyengült szívem. / ... Majd / az éj hullatni kezdte harmatát; súlyos / csillagok ültek pillámra. A hajlongó / fák közt éjfélíg megmaradt a csönd, és sírt (XIX.)

A hangulatteremtésben nagy szerepet játszanak a fény- és hanghatásokat erősítő alliterációk. Számuk a kötetben igen magas. Közülük azonban majdnem teljesen hiányoznak az impresszionista jellegű, a finom, halk,

tompított akusztikai élményre utalók. Többségük hangzása erőtl, keménységet sugall, illetve élesebbé, hatásosabbá teszi a versbeli képeket, a versbeli kontrasztot: Talán a tegnapi villámok fénye fűrösztött: ... Szememben: szememben: ragyog a reggel. (XII.); a fény szapora csákányai csattogtak a négyszögletes gránitkockákon. (XI.); ...nyargaltak a fekete folyamatok és félelmükben megrepedtek a tavak tükrei. (XXXI.); a halott / fehér fényben fekete bivalyok / ballagtak át a szétfolyó mezőkön (IV.); Halott erdők / mélyébe tűnt az eddig oly vidám visszhang (XIX); Gyöngök vagyunk és sorsunk hasztalan / próbálja törni komor kapcsait (XXIX); fáradhatatlan felhők görgetik / az égen lomha lavináikat... (XXVIII.).

A kötetben jelentős szerephez jutottak a névszók. Előfordulásuk aránya is figyelemre méltó. Számukat a költő az igékkel szemben négyszeresre emelte, de egy-egy erősebb impresszionista hatást mutató versben ötszörösre, sőt hatszorosra, pl. a XII., XV., XXIV. darabban. A névszóközpontúság azonban a főnevek gyakorisága mellett az igenevek elszaporodását is jelenti. Különösen kedvező helyzetben vannak a folyamatos melléknévi igenevek. Minőségjelzői szerepükben díszítő elemként funkcionálnak, ám igei jellegük, illetve jelentésük a változatos hangulati tartalmak erősítésére, a lelki élet hullámzásának bemutatására, gazdag árnyalására szolgál. Különösen jelentősek a vizuális, főként pedig az akusztikai élmény felnagyítását elősegítő feltűnő szókapcsolások, jelzős szerkezetek, amelyeket a költő nemegyszer hangutánzással és hanghalmozással is nyomósít: a Nap fullasztó gyönyöre, levegővé porló percek, az idő örlő fogai, a nappal ezer ugráló színe; szétfolyó mezők, az ég fénylő kapui, a nyár lobogó aranyligelein rámsütő nagy szemeid, a szemetekben égő megvetés; zengő ormokon, sercegő fény, messzire döngő szelek, síró szelek, lombzörgető, fáradt lépéseit stb.

Impresszionista hatást fedezhetünk fel a kötet sok versének szövegszerkesztésében. A költő apró -- sokszor egymástól elütő -- részletekből állítja össze a valóságot. Az azonos értékű, logikailag önállósult szó szerkezeteket, tagmondatokat az előbeszéd természetességével fűzi egybe. Halmazó, felsoroló eljárására az oldottság, a laza, könnyed szerkesztés jellemző. Az s-sel, és-sel kapcsolt, külön is értelmes egységet képező tagmondatok a leggyakoribbak, s a felsorolásba csak ritkán vegyül alárendelő mellékmondat. A kötőszóhasználat is ezt a megállapítást igazolja. A

kötetben 127 s, 116 és, 51 is és 32 egyéb mellérendelő kötőszó mellett csak 32 hogy, 16 mint, 14 ha, 11 mert és 19 egyéb alárendelő kötőszót használ a költő.

A mellérendelő és alárendelő kötőszók aránya -- 326:102 -- örmagáért beszél. ...lelke már tegnap látta a / nádborította Nilus / partját s az idegen /csillagokat, vagy tán Itália / koszorús oltárait / csodálta, s az idai lankán / heverésző szőke leányok / ibolyaszemét / s hallotta a szépszarvú tehenek / sötét kolompjait. (XVIII.)

A költő a kisebb szövegegységeket előszeretettel fosztja meg a kötőszóktól. A tovahullámzó mondatrészleteket, tagmondatokat vesszővel, pontosvesszővel, kettősponttal, három ponttal tagolja, ezáltal még inkább lehetővé válik a névszók kiemelése a többtagú, négy-öt elemből álló mondatfűzésből. Ez a grammatikai megoldás a montázstechnikát is erősíti. A költő az egész látássíkot átfogó kép bemutatása után a részleteket emeli ki, s rögzíti. A pillanat látványa azonban lélektani helyzetből származó érzelmeket, hangulatokat közvetít. Nem a képek fontosak tehát, hanem a mozaikokra tördelt s mégis egységes impressziók. A falu felől fuszlányokra tépi / a barna szél az estharang imáját, / hullonganak a vadgesztenye késő / bóbítái, az ernyős bodza szinte / füstöl a szagtól és a kora hárs / vele versenyt itatja sűrű mézzel / a nyári este fülledt melegét. / No, menjünk mi is, cimbora, kövessük / a csordajárást... Épp ott mennek a / jámbor tehenek meg a vén bika -- / Nézd csak: időnkint hogy megrázza ringó, / nehéz szarvát és nagy, sötét heréit. (III.)

A kötetben a felsoroltakon kívül elszórtan jelentkezik még néhány impresszionista, főleg expresszionista vonás. Az alkalmanként előforduló jelenségek összegyűjtését azonban nem tartottam célszerűnek, hiszen messze menő következtetésekhez nem adnak alapot. Szándókom az volt, hogy az egész kötetre jellemző, a figyelemre méltó impresszionista és expresszionista hatásokat, nyelvi sajátosságokat tárjam fel. Mivel Szabó Lőrinc nyelvkezelésében a későbbi korszakaiban is kitapinthatók az expresszionista vonások és az impresszionista nyomok, szükségesnek tartottam, hogy felfigyeljünk e két jelentős stílusirányzat előéletére, illetve tovább élésére a költő első kötetében is. Így közelebb kerülhetünk Szabó Lőrinc gazdag, nyelviileg is sok forrásból táplálkozó élelművéhez.

Abstract: (Impressionist and expressionist features in Lőrinc Szabó's collection of poems entitled 'Föld, erdő, isten' Earth, forest, god)

The author with full knowledge of the special literature comes to the conclusion in her study that Lőrinc Szabó has created a kind of new poetical language.

She indicates how the two, practically contrasted stylistical characteristics of impressionism and expressionism are interwoven in his poems. She describes the motives of this change of style and the most important features of style, too.

PÁSZTOR EMIL

ÚJ HELYESÍRÁSI SZABÁLYZATUNK JUGOSZLÁVIAI FOGADATÁSA

"A magyar helyesírás szabályai" című kézikönyvnek 1984. évi, tizenegyedik kiadásáról a legrészletesebb ismertetést és bírálatot ÁGOSTON MIHÁLY, a jugoszláviai Újvidék (Novi Sad) egyetemének tanára írta. "Helyesírásunk hiteléért" főcímmel, "Gondolatok az új helyesírási szabályzatról" alcímmel jelent meg ez a 76 oldal terjedelmű munka a Híd című folyóirat 1985. évi 9., 10. és 11. számában s azután könyvalakban is (a Forum Könyvkiadó és a Híd közös kiadásában). A nagyon alapos tanulmány fejezetcímei a következők: A helyesírásról; A szabályzatról; Az újításokról; Kisebbségi problémák; Kitekintés; Fordulóponton helyesírásunk rendszere és ügye?; Egyéb problémák.

ÁGOSTON MIHÁLY a legismertebb és legtekintélyesebb jugoszláviai magyar nyelvtudósok közé tartozik. Emlékszem rá, hogy néhány évvel ezelőtt a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottságának egyik ülésén is részt vett mint meghívott vendég. Tanulmányának megírásával és közzétételével nyilván kettős célja volt: részletesen meg akarta ismertetni az új helyesírási szabályzatot és szótárát a jugoszláviai magyar közönséggel, másrészt pedig ennek a szabályzatnak és szótárnak a jövőbe tekintő, nagy távlatú kritikáját is adja. Hangsúlyozza: "Nem lehetünk közömbösek [e könyvnek] a használhatósága iránt, mert a magunkévá kell fogadnunk tartalmát, a magunk íráskészségének útmutatójává. Hosszú időre" (12--13. o.). Ezekből a sorokból is látjuk: ÁGOSTON MIHÁLY úgy tekint, nagy bizalommal, a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzatára, hogy ez nemcsak a magyarországi, hanem a határainkon kívül élő magyarok írásbeliségét is nagymértékben segítő könyv. Tanulmányát ezekkel a szavakkal zárja: "Hiszem azt is, hogy közönségünk minél többet használja majd a szabályzatot, annál inkább meg fogja szeretni, annál inkább érezni fogja, hogy mai írott nyelvünknek elemi tényezője, és elválaszthatatlan a mindennapjainktól, közösségi és egyéni létünkötől" (76. o.).

Jól látja ÁGOSTON: az új helyesírási szabályzat kidolgozásakor "nem volt könnyű dönteni arról, hogy a megtanulhatóságot (rendszerűséget, kivételnélküliséget) növeljük-e, vagy a nagy többségtől már megszokott, megtanult (= megszokottnak, megtanultnak vélt) írásmódot hagyjuk meg" (10. o.). Nagyon egyetérttek vele abban, ahogy a tizenegyedik kiadásban bekövetkezett változásokat jellemzi: "Az új kiadásban (bár alaptendenciája a hagyományörzés) nőtt a szabálytartalom rendszerjellege, tehát a megtanulhatósága is" (9. o.).

A szerző kritikai megjegyzéseinek nagy részével egyetérthetünk. Ezeket bizonyára jól fogják hasznosítani a XXI. század nyelvészei, amikor elkészítik "A magyar helyesírás szabályai"-nak tizenkettedik kiadását. Az alábbiakban a tanulmánynak csak néhány olyan megállapítását veszem sorra, amellyel -- úgy gondolom -- vitába kell szállnunk.

ÁGOSTON az új szabályzatot a Magyar Tudós Társaság 1832. évi szabályzata (Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai) tizenegyedik kiadásának tekinti. Erre a nagy érdemű könyvecskére utalva írja: "Több mint százötven évvel később jelent meg a szabályzat tizenegyedik kiadása, azaz a tizedik alaposabb átdolgozása" (11. o.). Pedig tudjuk az akadémiai helyesírás történetéből, hogy a "Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai"-nak csak tíz kiadása volt; ezek 1832--1853 között jelentek meg: a II. kiadás már két évvel az I. után, 1834-ben; a III. kiadás 1838-ban; a IV. 1840-ben; az V. 1841-ben; a VI. kiadás 1843-ban; a VII. 1844-ben; a VIII. 1847-ben; a IX. valószínűleg 1849-ben; a X. kiadás 1853-ban. A mi mai szabályzatunk egy jóval később, 1922-ben más címmel megjelent könyvnek, "A magyar helyesírás szabályai"-nak a tizenegyedik kiadása. Ennek a II. kiadása az 1923. évből való, a III. kiadás 1927-ből, a IV. 1931-ből, az V. 1936-ból, a VI. 1937-ből, a VII. (javított és bővített kiadás) 1938-ból, a VIII. 1940-ből, a IX. 1950-ből, a X. 1954-ből s a jelenleg érvényben lévő XI. kiadás 1984-ből.

ÁGOSTON MIHÁLYnak nem tetszik, hogy a XI. kiadás tárgymutatóját, mely a X. kiadásban a Szabályzat és a Szótár című rész között (a 81--90. oldalon) foglalt helyet, most a könyv legvégére szorították. Így ír erről: "A tárgymutató már nem tartozéka a szótári résznek, ezért kissé logikátlan volt nem mindjárt a szabályzati rész végéhez kapcsolni. Úgy hat, mintha sajtóhiba lenne" (19. o.). Nos, nem sajtóhiba ez: gyakorlati meg-

gondolásból került a tárgymutató a szótári rész és a tartalomjegyzék közé. Eddig ugyanis úgy megbújt a könyv belsőjében, hogy sokan észre sem vették, vagy pedig összetévesztették a tartalomjegyzékkel. Fontos, hogy a közönség megtanulja a tárgymutató használatát: a tárgymutató segítségével való szabálykeresést; de ehhez számot kellett vetni azzal, hogy a tudományos könyvek tárgymutatója leghátul szokott lenni, mert ott a legkönnyebb a fellapozása. Ha a 385 oldal terjedelmű új helyesírási könyvben továbbra is közvetlenül a szabályzati rész után volna közbeékelve a csupán 9 oldalas tárgymutató, a 125. oldal táján, akkor nem várhatnánk, hogy az emberek vállalják a kettős keresés nehézségeit: először a tárgymutató megkeresését, azután ennek segítségével a megfelelő szabályét. Ezért javasoltam én (is) az MTA Helyesírási Bizottságában a tárgymutatónak ilyen, célszerűbb elhelyezését. Ebben a dologban a célszerűség és a gyakorlatiasság fontosabbnak látszott, mint az a körülmény, hogy elvileg, elméletileg a szabályzati részhez kapcsolódik a tárgymutató.

Szóvá teszi ÁGOSTON, hogy a Bükk (hegység) Bükk-~~kel~~ szóalakja csak a szótári részben van meg ezzel az új írásmóddal, de a szabályzati részben hiányzik, sőt itt egyértelmű utalás sincs rá. A szótár a Bükk-~~kel~~ szóalaknál a 154. c pontra utal, ahol a következőket olvashatjuk: "A tulajdonnevek írásának jellemző vonása az állandóság. (...) arra kell törekednünk, hogy a toldalékos alakok leírására olyan megoldást találjunk, amely biztosítja az alapforma visszaállíthatóságát: Kiss-~~se~~, Witmann-~~né~~, New York-~~i~~ stb. (Nem pedig: Kissel, Wittmanné, newyorki stb.)" Szerintem e szabály „stb.”-jébe beleérthetjük a kérdéses Bükk-~~kel~~ írásmódot is, persze igaz, hogy ezt valahol meg is kellene magyarázni. A szótári részben csak idegen párhuzamos példákat találunk: Bonn, Bonn-~~nal~~, Bonn-~~nál~~; Tallinn, Tallinn-~~nál~~, Tallinn-~~nal~~. A hasonló típusú magyar földrajzi nevek ilyen írásmódjával -- úgy gondolom -- a 94. szabályzati pontban is foglalkozni lehetne, de ott csak ezt találjuk: "A toldalékolás következtében egymás mellé kerül három azonos, mássalhangzót jelölő betűt kettőzöttre egyszerűsítjük (...) A szabály nem érvényesíthető a magyar családnevekre, az idegen tulajdonnevekre és a szóösszetételekre. Ezekben a hosszú mássalhangzós betűhöz a vele azonos újabbat kötőjellel kapcsoljuk: Szell-~~lel~~, Tarr-~~ról~~, Hermann-~~nál~~, Witmann-~~né~~ stb. (...); illetőleg: sakk-~~kör~~, balett-~~táncos~~, hossz-~~számítás~~, össz-~~szövetségi~~ stb." Kétségtelen, hogy e

szabálynak a megfogalmazása nincs tekintettel a Bükk-kel írásmódra, hiszen a Bükk nem idegen tulajdonnév. "Ebből a szabályból -- jegyzi meg ÁGOSTON -- az következik, hogy a szótári részben szereplő Bükk toldalékolása ("Bükk-ke") ellentétben áll a 94. szabályponttal, azaz téves. Helyesen (= a szabályzat szerint) így írjuk: Bükk: Bükkel; Fadd: Faddal, Tass: Tassal, Tiszaroff: Tiszaroffal, Ukk: Ukkal, Viss: Vissel stb." (33. o.) Szerintem nem ez a helyes megoldás, hanem a 94. szabályt kellene pontosítani a következőképpen: "A szabály nem érvényesíthető a családnevekre, a földrajzi nevekre és a szóösszetételekre." Nem szerencsés dolog ugyanis, hogy különbözőképpen toldalékoljuk a magyar és az idegen családneveket, a magyar és az idegen földrajzi neveket, hiszen néha nagyon nehéz megállapítani, hogy egy név magyar-e vagy idegen. Ha az általam javasolt kis módosítással tennénk pontosabbá a szabályt, egyszerre világossá válna, hogy a Bonn: Bonn-nal, Bonn-nak, Bonn-nál szabálya szerint frandók ezek is: Bükk: Bükk-kel, Fadd: Fadd-dal, Tass: Tass-sal, Tiszaroff: Tiszaroff-fal. (Vö. a 217. c pontban felsorolt ilyen példákkal: Mann-nak, Tallinn-nál, Scott-tól, Falstaff-fal, Grimm-mel.)

ÁGOSTON MIHÁLY szerint a Tót és a Tóth, a Kis és Kiss "ugyanaz a név" (61. o.). Szerintem ezek ma már ugyanúgy különböző nevek, mint az egy névből kettővé lett Loránd és Lóránt.

Túlzott és fölösleges pontoskodásnak érzem a szerző részéről, hogy ő a névelőt is nagybetűvel írná -- mondat belsejében is -- a Föld- és Bányászati Tudományok Osztálya (az MTA testülete), a Medicor Művek Vállalkozási Gyára, a Szakszervezetek Nógrád Megyei Tanácsa, a Hazafias Népfront X. Kerületi Bizottsága típusú intézménynevekben. Szerinte a névelőnek a tulajdonnévből való kirekesztésével "magyartalanná váltak" a 189. pont b szakaszának ezek a példái (63. o.). Nincs igaza, hiszen a szabályzat 187. pontja is utal a névelők kisbetűs használatára: "A hivatalok, társadalmi szervezetek, oktatási intézmények, tudományos intézetek, szövetkezetek, vállalatok és hasonló többelneű hivatalos, cégszerű nevében -- az és kötőszó, valamint a névelők kivételével -- minden tagot nagybetűvel kezdünk." Tehát a névelők is kivételek: mondat belsejében ezeket kisbetűvel írjuk, mert a birtokos szerkezetű intézménynév elején levő névelő csak félig-meddig tekinthető az intézménynév részének. (Ugyanez a névelő egyidejűleg az intézménynév mondatba szerkesztését szolgáló vi-

szonyszó is!)

ÁGOSTONnak egyébként -- a részletes kritikája ellenére -- nagyon pozitív az értékelése az új helyesírási kézikönyvről. Így summázza véleményét: "a szabálykönyv mindkét része több, alaposabb minden eddigi kiadásnál", "sajátosan jó rendszerű és gazdag a szótára", "a szabályzati rész gazdagabb minden eddiginél: általa a magyar írásmód föltétlenül differenciáltabbá, egységesebbé és hitelesebbé válik", "tökéletesedett általa a magyar írásrendszer", "példatára korszerű, nemzetközileg is széles skálán mozog" (16. o.). Azt hiszem, ebben az összegző értékelésben egyetlen értenek az itthoni és a jugoszláviai magyar nyelvészek.

Abstract: (The reception of our new orthographical rules in Yugoslavia)

It was Mihály Ágoston, a university professor in Yugoslavia, who wrote the most detailed analysis and critics on the 11th edition of The Rules of the Hungarian Orthography. The title of the study is 'For the authenticity of our orthography', in the periodical 'Hid' (Novi Sad, 1985). The author highly appreciates both the rules and the dictionary of the book. Emil Pásztor argues with him in some respects.

